

३.१ भाग भांडवलाचे वर्गीकरण

३.२ भाग विक्री

३.३ भाग विक्रीच्या पद्धती

अ. सार्वजनिक वाटप किंवा सार्वजनिक भाग वाटप

- निश्चित किमतीचे भाग वाटप पद्धत
- बुक बिल्डिंग पद्धत
- प्राथमिक भाग विक्री
- पुढील भाग वाटप

ब. विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग वाटप

- हक्क भाग
- बोनस भाग वाटप/बोनस भाग

क. विद्यमान कर्मचाऱ्यांना भाग वाटप

- कर्मचारी भाग विकल्प योजना (ESOS)
- कर्मचारी भाग खरेदी योजना (ESPS)
- भाग किंमत वृद्धी अधिकार योजना (SARS)
- 'स्वेट' समहक्क भाग (Sweat equity share)

ड. खाजगीरित्या भाग विक्री

- अग्रहक्क पद्धतीने भाग वाटप

३.४ भागांचे वाटप

३.४.१ भाग वाटपाच्या तरतुदी/अटी

३.४.२ भाग वाटपाची कार्य पद्धती

३.५ भाग प्रमाणपत्र

३.६ भागावरील हप्ता मागणी

३.७ भाग जप्ती

३.८ भाग समर्पण

३.९ भाग हस्तांतरण

३.१० भाग संक्रमण

३.११ फरक

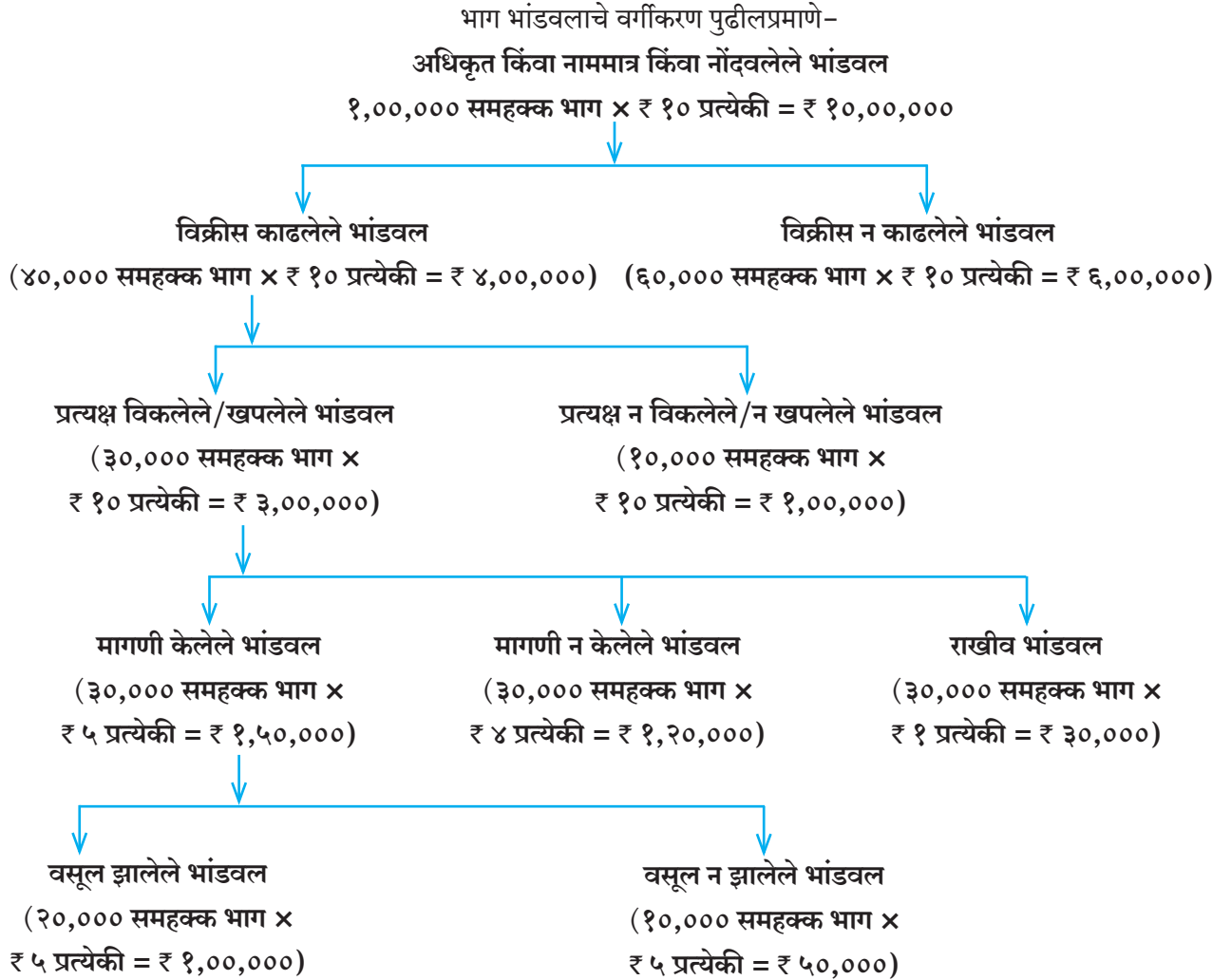
प्रस्तावना

पाठ २ मध्ये आपण कंपनी वित्त उभारणीसाठी वापरत असलेल्या वित्तसाठ्याच्या विविध स्रोतांचा अभ्यास केला. कंपनीची भांडवल संरचना तिच्या मालकीचे भांडवल आणि कर्जाऊ भांडवलाची बनलेली असते. मालकीचे भांडवल हे समहक्क भाग, अग्रहक्क भाग आणि राखीव उत्पन्नाद्वारे बनलेले असते. समहक्क भाग व अग्रहक्क भाग मिळून कंपनीचे भाग भांडवल बनते. भागाने मर्यादित कंपनी भाग वाटप करून भाग भांडवल उभारतात.

या पाठामध्ये आपण कंपनी आपल्या गरजा लक्षात घेऊन विविध प्रकारचे भाग वाटप कसे करतात. याबद्दल तपशीलवार अभ्यास करू. तसेच भागाशी संबंधित विविध संकल्पनादेखील शिकू.

३.१ भाग भांडवलाचे वर्गीकरण

भाग भांडवल म्हणजे समहक्क भाग आणि अग्रहक्क भाग या द्वारे उभारलेले भांडवल होय. साधारण भाग भांडवलामध्ये समहक्क भागाचे प्रमाण अग्रहक्क भागापेक्षा जास्त असते. भाग भांडवलाची रक्कम नवीन भाग वाटपामुळे किंवा भांडवल कमी केल्याने वेळोवेळी बदलत राहते.

अ) अधिकृत किंवा नाममात्र किंवा नोंदवलेले भांडवल :

अधिकृत भांडवल हे कंपनीच्या घटना पत्रकामध्ये नमूद केलेले असून कंपनी तितकेच भाग वाटप करून भांडवल उभारू शकते यालाच नोंदवलेले भांडवल असे म्हणतात. हे घटनापत्रकाच्या भांडवल या कलमामध्ये नमूद केलेले असते आणि कंपनी स्थापनेच्या वेळी त्या रकमेवर मुद्रांक शुल्क भरले जाते.

कंपनी वर्तमान आणि भविष्यातील भांडवलाची गरज लक्षात घेऊन अधिकृत भांडवलाची गणना करते. अधिकृत भांडवलास नाममात्र भांडवल म्हणतात कारण साधारणतः कंपनी अधिकृत भांडवल कधीच पूर्ण वाटप करीत नाही.

अधिकृत भांडवलात वाढ करावयाची असल्यास घटना पत्रकात बदल करावा लागतो.

उदा. एम. लिमिटेड कंपनीचे अधिकृत भाग भांडवल रु. १०,००,००० आहे.

त्याची विभागणी १,००,००० समहक्क भागात केली असून भागाची दर्शनी किंमत रु. १० प्रति भाग आहे.

ब) विक्रीस काढलेले आणि विक्रीस न काढलेले भांडवल :

विक्रीस न काढलेले भांडवल हे अधिकृत भांडवलाचा भाग असून कंपनी तिच्या भावी गुंतवणुकदारांना वाटप करते म्हणून कंपनी भाग खरेदीसाठी जनतेस आवाहन करते.

आवाहन न केलेल्या उर्वरित अधिकृत भांडवलास विक्रीस न काढलेले भांडवल म्हणतात. कंपनी भविष्यात विक्री न केलेल्या भांडवलातून भाग वाटप करू शकते.

कंपनीचे विक्रीस काढलेले भांडवल हे अधिकृत भांडवलाइतके किंवा त्यापेक्षा कमी असू शकते. उदा. एम. लिमिटेड कंपनी विक्रीस काढलेले भांडवल रुपये ४,००,००० ज्याची विभागणी ४०,००० समहक्क भाग ज्याची दर्शनी किंमत रु. १० प्रत्येकी आणि विक्रीस न काढलेले भांडवल ₹ ६,००,००० ज्याची विभागणी ६०,००० समहक्क भाग ज्याची दर्शनी किंमत रु. १० प्रत्येकी आहे.

क) प्रत्यक्ष विकलेले / खपलेले आणि प्रत्यक्ष न विकलेले / न खपलेले :

घेतलेले भांडवल हे विक्रीस काढलेल्या भांडवलाचा हिस्सा आहे किंवा गुंतवणुकदाराने खरेदी केलेले भाग आहे.

लोकांकडून विक्रीस काढलेल्या भाग भांडवलाची पूर्ण खरेदी होते किंवा होत नाही म्हणून त्या न घेतलेल्या भाग भांडवलाला न खपलेले भांडवल असे म्हणतात म्हणून खपलेले भांडवल हे विक्रीस काढलेल्या भांडवला इतके किंवा त्यापेक्षा कमी असते.

उदा. एम. लिमिटेड कंपनीचे विक्रीस काढलेले भांडवल रु. ४,००,००० आहे म्हणजेच ४०,००० समहक्क भाग. तेव्हा कंपनीचे खपलेले भांडवल रु. ३,००,००० असू शकते जे ३०,००० समहक्क भागात रु. १० प्रति दर्शनी किंमतीचे असू शकतात म्हणून न खपलेले भांडवल रु. १,००,००० ज्याची विभागणी १०,००० समहक्क भाग रु. १० प्रत्येक भागात केली आहे.

ड) मागणी केलेल भांडवल, न मागणी केलेले भांडवल आणि राखीव भांडवल :

भाग वाटपावेळी कंपनी भागाच्या पूर्ण किंमतीची मागणी करीत नाही. कंपनी तिच्या गरजेनुसार सुलभ हप्त्याने मागणी करते. प्रत्येक हप्त्यास भाग हप्ता मागणी असे म्हणतात मागणी केलेले भांडवल हे घेतलेल्या भांडवलाचा हिस्सा आहे. ज्याची कंपनी भागधारकाकडून मागणी करते. भागाची उर्वरित रक्कम ज्याची मागणी केलेली नसते अशा भाग भांडवलाला मागणी न केलेले भांडवल असे म्हणतात.

राखीव भांडवल हे मागणी न केलेल्या भांडवलाचा हिस्सा आहे. कंपनी तिच्या विसर्जनाच्या वेळी वित्तीय गरजा भागविण्यासाठी मागणी न केलेल्या भाग भांडवलाची मागणी करते.

उदा. एम. लिमिटेड कंपनीने मागणी केलेले भांडवल रु. १,५०,००० आहे. ज्याची विभागणी ३०,००० समहक्क भाग दर्शनी किंमत रु. १० प्रतिभाग आहे. ज्यामधून रु. ५ प्रतिभाग मागणी केलेले आहे. जर कंपनीने रु. १ प्रतिभाग भांडवल राखीव भांडवल म्हणून म्हणजेच ३०,००० समहक्क भाग रु. १० प्रतिभाग दर्शनी मूल्यांचे ज्यामध्ये रु. ३०,००० राखीव भांडवल असते. न मागणी केलेले भांडवल ₹ १,२०,००० आहे ज्याची विभागणी ३०,००० समहक्क भाग प्रत्येकी किंमत ₹ ४ यामध्ये विभागली आहे ज्याची मागणी भविष्यात केली जाऊ शकते.

इ) वसूल भांडवल आणि वसूल न झालेले भांडवल :

कंपनीने मागविलेल्या रकमेपैकी भागधारकांकडून प्रत्यक्ष मिळालेली रक्कम ही वसूल भाग भांडवल होय. काही भागधारक भागावरील रक्कम देत नाहीत म्हणजेच अशी रक्कम वसूल न झालेले भांडवल असते. ज्यावेळी कंपनी मागणी करेल त्यावेळी प्रत्येक भागधारकास रक्कम जमा करावी लागते. असे न केल्यास कंपनीद्वारे भाग जप्त केले जातात.

भाग जप्ती : मागणी केलेली रक्कम न दिल्यास भागधारकांकडून त्याचे भाग काढून घेणे.

उदा. एम. लिमिटेड कंपनीने रु. ५ प्रतिभाग मागणी केली जर भागधारकांनी पूर्ण रक्कम अदा केली असेल तर वसूल भांडवल हे ₹ १,५०,००० (३०,००० समहक्क भाग × ₹ ५ प्रतिभाग) होईल आणि जर १०,००० समहक्क भागांवरील

रक्कम अदा केली नसेल तर अशावेळी वसूल भांडवल ₹ १,००,००० (२०,००० समहक्क भाग × ₹ ५ प्रतिभाग) आणि न वसूल झालेले रु. ५०,००० (१०,००० समहक्क भाग × ५ प्रतिभाग)

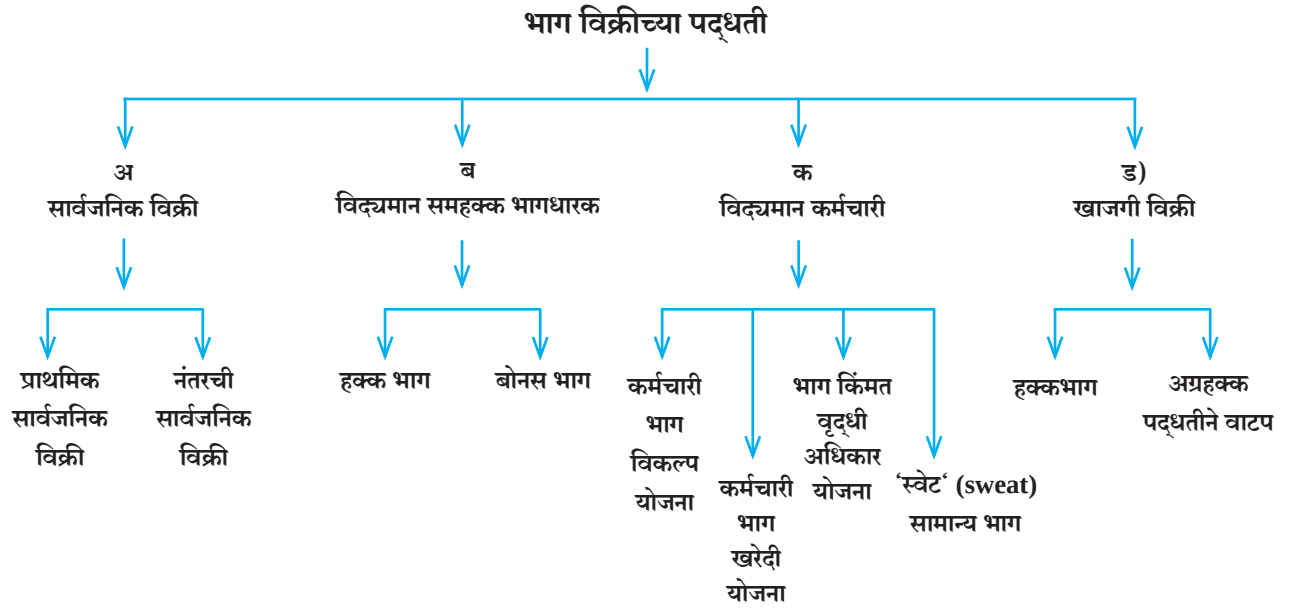
३.२ भाग विक्री

कंपनीला नवीन व्यवसाय सुरू करण्यासाठी किंवा चालू व्यवसाय वाढविण्यासाठी किंवा पूर्वीची देणी देण्यासाठी भांडवलाची गरज असते. कंपनी भाग, कर्जरोखे, बॉन्ड्स, इत्यादींची विक्री करून भांडवल उभारते. जर कंपनीस भाग विक्री करून भांडवल उभारवयाचे असेल तर ती पुढील भागांचे वाटप करते.

अ) अग्रहक्क भाग

ब) समहक्क भाग किंवा सामान्य भाग

३.३ भाग विक्रीच्या पद्धती

अ) **प्राथमिक भाग विक्री किंवा सार्वजनिक भाग विक्री** : सार्वजनिक विक्री म्हणजे जनतेस भाग खरेदीसाठी आवाहन. सामान्यतः कंपनी भाग विक्रीसाठी या पद्धतीचा वापर करते. कंपनी माहिती पत्रक प्रसिद्ध करून जनतेस भाग खरेदीसाठी आवाहन करते. त्यासाठी कंपनी दोन किंमत पद्धतींचा अवलंब करते.

अ) **निश्चित किमतीस भाग विक्री पद्धती** : या पद्धतीमध्ये कंपनी माहिती पत्रक प्रसिद्ध करते ज्यामध्ये भागांची संख्या आणि किंमत नमूद केलेली असते. दर्शनी किमतीचा काही हिस्सा अर्जासोबत गुंतवणूकदारांकडून मागवतात. जेव्हा विक्रीचा कालावधी पूर्ण होतो तेव्हा कंपनीला तिच्या भागांना असलेली मागणी समजते. कंपनी दर्शनी मूल्यास किंवा वाढावा घेऊन भाग विक्री करू शकते.

अधिक माहिती :

भागाची वाढावा घेऊन विक्री :

जेव्हा कंपनीच्या भागांची विक्री ही दर्शनी मूल्यापेक्षा जास्त किमतीस केली जाते तेव्हा त्याला वाढावा घेऊन विक्री असे म्हणतात. उदा. जर भागाचे दर्शनी मूल्य रु. १०० असेल आणि भागाची विक्री रु. १५०/- यास केली असता रु. ५०/- ही वाढावा किंमत कंपनीच्या प्रतिभूती वाढावा खात्यात जमा करावी लागते. वाढावा हा नफा समजला जात नाही आणि ही रक्कम लाभांश म्हणून वाटता येत नाही.

कंपनी कायदा वाढावा घेऊन भाग विक्रीसाठी कोणतेही निर्बंध लावत नाही. तथापि प्रतिभूती वाढावा खात्यातील रक्कम वापरण्यासाठी खालील अटी नमूद करतो.

- ही रक्कम पूर्णदत्त बोनस भाग देण्यासाठी वापरता येते.
- कंपनीच्या प्राथमिक खर्चासाठी वर्ग करता येते.
- भाग किंवा कर्जरोखे विक्री साठीचा खर्च, दलाली सूट, इत्यादी भागविण्यासाठी.
- अग्रहक्क भाग किंवा कर्जरोखे यांच्या परतफेडीवरील वाढावा देण्यासाठी.

ब) बुक बिल्डिंग पद्धती : या पद्धतीमध्ये भाग वाटप करणारी कंपनी भागाची संख्या आणि विक्री किंमत लिलाव पद्धतीने करण्याचे निश्चित करते. म्हणजेच कंपनी गुंतवणूकदारांना किंमत श्रेणी कळवते व गुंतवणूकदार त्या श्रेणीमधील किमतीस बोली लावतो. श्रेणीमधील किमान किमतीस फ्लोर किंमत (Floor Price) असे म्हणतात आणि श्रेणीतील कमाल किमतीस कॅप किंमत (Cap Price) असे म्हणतात आणि जेव्हा भागाची किंमत निश्चित होईल त्यास कट ऑफ प्राईस किंवा विक्री किंमत असे म्हणतात. गुंतवणूकदार कितीही भागासाठी बोली लावू शकतात. बोली ही पाच दिवसांसाठी खुली असते. बोली व आवेदन अर्ज रक्कम हे व्यापारी बँकेकडे पाठवले जाते. कंपनी बोलीची प्रक्रिया संपल्यानंतर कमाल किमती नुसार कट ऑफ प्राईस किंवा विक्री किंमत निश्चित करते.

व्यापारी बँकर : ही अशी संस्था आहे जी भाग विक्री करणाऱ्या कंपनीच्या भागाच्या खरेदी विक्रीसाठी व्यवस्थापक किंवा सल्लागार म्हणून कार्य करते.

भागांची कसर देऊन विक्री :

भागाची कसर देऊन विक्री करताना कंपनी कायदा निर्बंध लादतो तथापि काही अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये भागाची कसर देऊन विक्री करू शकते. जेव्हा भागाची विक्री धनकोंना केली जाते किंवा जेव्हा कर्जाचे भागामध्ये रूपांतर केले जाते जेव्हा मध्यवर्ती बँकेच्या पुनर्बांधणीसाठी बँकिंग नियमन कायदा १९४९ नुसार पुनर्चना योजनेनुसार कर्जाच्या रकमेचे भागात रूपांतर केले जाते.

कंपनी सार्वजनिक भाग विक्री पुढील दोन पद्धतींच्या आधारे करू शकते.

सार्वजनिक भाग विक्रीच्या पद्धती

- १) प्राथमिक भाग विक्री (Initial Public Offer - IPO) :** या पद्धतीमध्ये कंपनी जनतेस प्रथमतः भाग खरेदी करण्यासाठी आवाहन करते. नवीन कंपनी किंवा चालू कंपनी जेव्हा भांडवलाची गरज असेल तेव्हा जनतेकडून भाग विक्री करून भांडवल उभारते. सुरुवातीला प्रथमच कंपनी जनतेला भाग विक्रीसाठी आवाहन करते त्यास प्राथमिक भाग विक्री म्हणतात. आय. पी. ओ. च्या आधी कंपनीचे भाग नोंदवलेले नसतात. पण आय. पी. ओ. नंतर ती सूचिबद्ध कंपनी असते आणि तिच्या भागाची खरेदी विक्री खुल्या बाजारात होते. कंपनी प्राथमिक भाग विक्रीसाठी निश्चित किमतीस भाग विक्री पद्धत किंवा बुक बिल्डिंग पद्धतीचा वापर करते.
- २) नंतरची सार्वजनिक भाग विक्री (Further Public Offer or Follow on Public Offer - FPO) :** प्राथमिक भाग विक्री नंतर जेव्हा कंपनी जनतेस परत भाग विक्री करते त्यास नंतरची/दुय्यम भाग विक्री असे म्हणतात. सूचिबद्ध कंपनीच्या प्राथमिक भाग विक्री नंतरच्या विक्रीला नंतरची सार्वजनिक भाग विक्री असे म्हणतात. नंतरच्या सार्वजनिक भाग विक्रीमुळे कंपनीच्या खपलेल्या भागभांडवलात वाढ होते.

ब) **विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग विक्री** : कंपनी भांडवल उभारणीसाठी विद्यमान समहक्क भागधारकांना पुढील प्रकारे भाग देऊ करते.

विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग विक्री/देणे.

१) **हक्क भाग** : जेव्हा कंपनीस अधिक भांडवलाची आवश्यकता असते तेव्हा कंपनी तिच्या समहक्क भागधारकांना त्यांनी खरेदी केलेल्या भागाच्या प्रमाणात भाग विक्री करू शकते. अशा भाग विक्रीस 'हक्क भाग विक्री' असे म्हणतात. नवीन भाग विक्रीमध्ये विद्यमान भागधारकांना भाग खरेदीचा अग्रहक्क (pre-emptive rights) असतो.

प्रीएमटीव्ह राईट्स : म्हणजे भाग खरेदीचा अग्रहक्क.

खाजगीरित्या भाग विक्रीमध्ये कंपनी हक्क भाग वाटप करू शकते.

खाजगी भाग विक्री : म्हणजे विशिष्ट लोकांच्या गटाला प्रतिभूतीचे वाटप.

तरतुदी : हक्क भाग विक्रीसाठी पुढील तरतुदींची पूर्तता करावी लागते.

- अ) हक्क भाग विक्री किंमत ही बाजार मूल्यापेक्षा कमी असते.
- ब) कंपनी 'लेटर ऑफ ऑफर' हा दस्तावेज विद्यमान भागधारकांना पाठवते.
- क) लेटर ऑफ ऑफर मध्ये समाविष्ट बाबी -
 - i) देऊ केलेल्या भागाची संख्या.
 - ii) भाग विक्रीचा कालावधी - हा कालावधी १५ दिवसांपेक्षा कमी असू नये व ३० दिवसांपेक्षा जास्त असू नये.
 - iii) हक्क त्याग करणे म्हणजे भागधारक हे त्याचे हक्क भाग दुसऱ्याच्या नावे करू शकतात.
- ड) लेटर ऑफ ऑफर हे रजिस्टर पोष्ट, स्पीड पोष्ट, कुरिअर किंवा इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने पाठवू शकतात.
- ई) जर विद्यमान भागधारकांनी विहित मुदतीत प्रतिसाद दिला नाही तर भागधारक भाग खरेदीसाठी इच्छुक नाही असे गृहित धरले जाते आणि ते न खरेदी केलेले भाग कंपनी नवीन गुंतवणूकदारांना विकू शकते.
- फ) कंपनीने काढलेल्या हक्क भाग विक्रीसाठी किमान अभिदान ९०% असेल.

२) **बोनस भाग** : बोनस भाग पूर्णदत्त असतात. बोनस भाग हे विद्यमान भागधारकांना मोफत त्याच्या धारण केलेल्या भागाच्या प्रमाणात वाटप करतात. साधारणपणे आर्थिकदृष्ट्या मजबूत कंपनी तिच्या नफ्यातून किंवा राखीव निधीतून बोनस भाग वाटप करते म्हणून याला 'नफ्याचे किंवा राखीव निधीचे भांडवलीकरण' म्हणतात.

तरतुदी : बोनस भाग वाटपासंबंधीच्या तरतुदी पुढीलप्रमाणे आहेत-

- अ) कंपनी बोनस भाग वाटप फक्त खालील गोष्टींमधून करू शकते.
 - i) मुक्त राखीव निधी
 - ii) प्रतिभूती वाढावा खाते किंवा
 - iii) भांडवल परतफेड राखीव निधी खाते.

प्रतिभूती वाढावा खाते : वाढावा घेऊन विक्री केलेल्या भागाची वाढावा रक्कम या खात्यामध्ये जमा केली जाते.
भांडवल परतफेड राखीव निधी खाते : कंपनी नफ्याचा काही हिस्सा विशिष्ट उद्देशासाठी या खात्यात जमा करते उदा. बोनस भाग वाटप.

ब) कंपनी संपत्तीच्या (Assets) पुनर्मूल्यांकनासाठी राखीव ठेवलेल्या निधीतून बोनस भाग वाटप करू शकत नाही.

संपत्तीचे पुनर्मूल्यांकन – म्हणजे संपत्तीची सद्य किंमत समजण्यासाठी केलेले मूल्यांकन.

क) लाभांश वाटपाच्या बदल्यात बोनस भाग वाटप करता येत नाही.

ड) संचालक मंडळाने एकदा जाहीर केलेले बोनस भाग वाटप रद्द होऊ शकत नाही.

ई) बोनस भाग हे पूर्णदत्त भाग असतात.

फ) भागधारक बोनस भागाचा त्याग करू शकत नाही.

ग) बोनस भाग वाटपावेळी किमान अभिदानाची आवश्यकता नसते.

क) विद्यमान कर्मचाऱ्यांना भाग वाटप : विद्यमान कर्मचाऱ्यांना पुढील प्रकारे भाग वाटप करून कंपनी भांडवल उभारते.

१) ई.एस.ओ.एस. २) ई.एस.पी.एस. ३) एस.ए.आर.एस ४) 'स्वेट' सामान्य भाग

१) कर्मचारी भाग विकल्प योजना (ESOS) : या योजनेअंतर्गत कंपनी तिची मुख्य कंपनी (Holding) किंवा दुय्यम कंपनी (Subsidiary) याचे कायम कर्मचारी, संचालक आणि अधिकारी यांना कंपनीचे समहक्क भाग भविष्यातील तारखेस पूर्व निश्चित दराने घेण्याचे अधिकार असतात. ही योजना कर्मचाऱ्यांना प्रोत्साहित करते आणि ज्यामध्ये ते काम करतात त्या कंपनीचे मालक असल्याची भावना निर्माण करते. कंपनीलाही चांगले कर्मचारी कायम करता येतात.

तरतुदी : कर्मचारी भाग विकल्प योजनेच्या तरतुदी पुढीलप्रमाणे –

अ) कंपनी तिच्या कर्मचाऱ्यांना प्रत्यक्ष/थेट किंवा कर्मचारी कल्याण संस्थेद्वारे भाग वाटप करते.

ब) वाटप केलेल्या भागाचे मूल्य बाजार मूल्यापेक्षा कमी असते.

क) कर्मचाऱ्यांसाठी प्रत्यायोजन कालावधी एक वर्षाचा असतो.

प्रत्यायोजन (Vesting) कालावधी : असा कालावधी ज्यामध्ये कर्मचारी भाग विकल्प दिल्यापासून भाग खरेदीसाठी अर्ज करू शकतो.

ड) सामान्यतः कंपनी तिचा किमान धारण कालावधी निश्चित करते म्हणजेच ज्यामध्ये कर्मचारी भाग विक्री करू शकत नाही. किमान धारण कालावधी एक वर्षाचा असतो.

इ) जोपर्यंत कर्मचारी भाग खरेदी करित नाही तो पर्यंत लाभांश आणि मतदानाच्या अधिकाराचा लाभ घेऊ शकत नाही.

फ) या प्रकारचे भाग वाटप करण्यापूर्वी कंपनीला विशेष ठरावाद्वारे भाग धारकाच्या सभेत मंजुरी घ्यावी लागते. कर्मचारी या योजने अंतर्गत खरेदी केलेले भाग हस्तांतर करू शकत नाहीत किंवा गहाण ठेवू शकत नाही किंवा तारण ठेवू शकत नाही.

ग) कंपनीला कर्मचारी भाग विकल्प योजनेचे व्यवस्थापन करण्यासाठी 'भरपाई समितीची स्थापना' करावी लागते.

ह) कंपनीला सेबी (भाग आधारित कर्मचारी फायदे) नियम २०१४ च्या तरतुदीचे पालन करावे लागते.

२) **कर्मचारी भाग खरेदी योजना (ESPS)** : या योजनेअंतर्गत कंपनी तिच्या कर्मचाऱ्यांना पुढील तारखेला खरेदी करू शकतील अशा सवलतीच्या दरात समहक्क भाग देते. कंपनी कर्मचाऱ्यांच्या पगारातून भागाच्या देयकांसाठी काही रक्कम वजा करते.

तरतुदी : कंपनीने पुढील तरतुदी पूर्ण केल्या पाहिजे-

अ) कर्मचाऱ्यांच्या त्यांच्या श्रेणी नुसार वेगवेगळ्या संख्येने भागांची विक्री करता येते.

ब) ई.एस.पी.एस. द्वारे वाटप केलेले भाग ताबडतोब सूचिबद्ध केले पाहिजे.

क) जर ई.एस.पी.एस. सार्वजनिक भाग विक्रीचा हिस्सा नसेल तर धारण कालावधी भाग वाटपापासून किमान एक वर्षाचा असतो.

ड) कंपनीने सेबी (भाग आधारित कर्मचारी फायदे) नियम 2014 च्या तरतुदी पूर्ण केल्या पाहिजे.

इ) कर्मचारी भाग खरेदी योजनेद्वारे भाग वाटप करण्यापूर्वी कंपनीला भागधारकांच्या सभेत विशेष ठरावाद्वारे मंजूरी घ्यावी लागते.

३) **भाग किंमत वृद्धी अधिकार योजना (Stock Appreciation Rights Scheme (SARS))** : या योजनेअंतर्गत - कर्मचाऱ्यांना एक विशिष्ट भाग संख्येची भविष्यकाळातील वाढीव किंमत मिळण्याचा हक्क दिला जातो. भाग किंमत वृद्धी अधिकाराचे युनिट्स कंपनीकडून कर्मचाऱ्यांना वाटप केले जातात. भविष्यातील एका विशिष्ट तारखेला भाग किमतीतील वृद्धीची रक्कम रोख स्वरूपात किंवा समहक्क भागाच्या रूपात दिली जाते.

भाग किंमत वृद्धी अधिकार योजना (SARS) ही बोनसच्या बदल्यात दिली जाणारी पद्धत आहे. ही पद्धत चांगले कार्य करणाऱ्या व भागांची बाजार किंमत वाढणाऱ्या कंपन्यांकडून वापरली जाते.

या योजनेनुसार कर्मचाऱ्याने भाग खरेदी करण्यासाठी पैसे द्यावे लागत नाही. कंपनीकडून कर्मचाऱ्यांना किमान एक वर्षाचा प्रत्यायोजन कालावधी (Vesting period) दिला जातो. या योजनेत किमान धारण कालावधी नसतो. भागधारकांच्या सभेत विशेष ठराव संमत करून या योजनेला संमती दिली जाते.

४) **‘स्वेट’ सामान्य भाग (Sweat Equity Shares)** : कंपनी तिच्या कर्मचारी व संचालकांना पैशाऐवजी मोबदला म्हणून किंवा सवलतीच्या दरात भाग वाटप करते. कंपनीचे कर्मचारी व संचालकांच्या मौल्यवान योगदानामुळे वाढलेला नफा लक्षात घेऊन त्यांना हे भाग दिले जातात.

समहक्क भागांप्रमाणेच ‘स्वेट’ भागांना अधिकार असतात. या भागांचे किमान धारण कालावधी तीन वर्षांचा असतो. म्हणजेच या कालावधीत ते हस्तांतर करू शकत नाहीत. या प्रकारचे भाग वाटप करण्यासाठी कंपनीला भाग धारकांच्या सभेत विशेष ठराव मंजूर करून मान्यता घ्यावी लागते.

ड) **खाजगीरित्या विक्री** : जेव्हा कंपनी व्यक्तींच्या विशिष्ट समूहाला (दोनशे पर्यंत) प्रतिभूती घेण्यासाठी आवाहन करते त्यालाच खाजगीरित्या वाटप असे म्हणतात.

प्रतिभूती : म्हणजे भाग, कर्जरीखे, बॉन्ड्स, इत्यादी.

वेगळ्या शब्दात सांगायचे असेल तर कंपनी सामान्य जनता सोडून ठरावीक ओळख असणाऱ्या व्यक्तींना प्रतिभूती घेण्यासाठी आवाहन करते.

- कंपनीचे संचालक मंडळ विशिष्ट समूहामध्ये समाविष्ट करण्यासाठी व्यक्तीची निवड करते. ते म्युच्युअल फंड, संस्थात्मक गुंतवणूकदार, इत्यादी असू शकतात.
- कंपनी खाजगीरित्या प्रतिभूती वाटपाचेवेळी ऑफर लेटर सोबत (offer letter) अर्ज पाठवते.
- हे भाग अंशतः दत्त (partly paid) किंवा पूर्ण दत्त (fully paid) असू शकतात आणि याची रक्कम धनादेशाद्वारे किंवा डी. डी. द्वारे दिली जाते. रोखीने खरेदी करता येत नाही.

- खाजगी वाटपामध्ये अर्जदारास भाग त्याग करण्याचा हक्क नसतो. या प्रकारचे भाग वाटप करण्यासाठी कंपनीला भाग धारकाच्या सभेत विशेष ठराव मंजूर करून घ्यावा लागतो.
- कंपनी खाजगीरित्या वाटप पुढील दोन प्रकारे करू शकते :

- १) **हक्कभाग :** (आपण विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग वाटप या शीर्षका अंतर्गत हक्क भागाची माहिती घेतली आहे.
- २) **अग्रहक्क पद्धतीने वाटप :** जेव्हा विशिष्ट व्यक्तीच्या समूहाला प्राधान्याने (Preferential basis) कंपनी विशिष्ट प्रतिभूतीचे वाटप करते. म्हणजेच समहक्क भाग किंवा अशा प्रतिभूती ज्या भविष्यामध्ये समहक्क भागामध्ये रूपांतरित करू शकतात, अशा वाटपाला अग्रहक्क पद्धतीने वाटप असे म्हणतात.
सर्वसामान्यपणे कंपनी आपल्या प्रवर्तकांना, विद्यमान भागधारकांना, कर्मचाऱ्यांना, साहसी भांडवल गुंतवणूकदार (Venture capitalists) इत्यादींना अग्रहक्क पद्धतीने प्रतिभूतीचे वाटप करते.
अग्रहक्क पद्धतीने वाटप केलेले भाग हे पूर्ण फेड असतात व त्याची रक्कम रोख द्यावी लागते. या भागांना मतदानाचे हक्क असतात. अग्रहक्क पद्धतीने प्रतिभूती वाटपासाठी भागधारकांच्या सभेत विशेष ठरावाने मंजुरी घेतली जाते. अग्रहक्क पद्धतीने प्रतिभूती वाटपाने वेळेची बचत होते. तसेच कागदपत्रांचे प्रमाण कमी होते.

साहसी भांडवलदार (Venture capitalists) : अशा संस्था की जे भविष्यात अतिवृद्धीची क्षमता असणाऱ्या कंपन्यांना भांडवल पुरवितात. साहसी भांडवलदार संस्था सर्वसाधारणपणे कंपन्यांचे समहक्क भाग खरेदी करतात.

अधिक माहितीसाठी :

खाजगीरित्या वाटप	अग्रहक्क पद्धतीने वाटप
१) कमाल २०० निवडक व्यक्ती समूहांना प्रतिभूतीचे वाटप केले जाते.	१) समहक्क भाग किंवा समहक्क भागात परिवर्तनीय होणाऱ्या प्रतिभूतीचे निवडक व्यक्ती समूहांना अग्रहक्क पद्धतीने वाटप केले जाते.
२) खाजगीरित्या वाटप केले जाणारे भाग हे पूर्ण पेड किंवा अंशतः पेड असतात.	२) अग्रहक्क पद्धतीने वाटप केले जाणारे भाग हे पूर्णतः पेड असतात.
३) खाजगीरित्या वाटप देकार पत्र (Private placement offer letter) पाठवून भाग वाटप केले जाते.	३) असे कोणतेच पत्र पाठविले जात नाही.

❑ भागाची /प्रतिभूतीची पुनखरेदी :

भागाची/प्रतिभूतीची पुनखरेदी म्हणजे कंपनी तिचे भाग किंवा विशिष्ट प्रतिभूती भाग बाजारातून बाजार किमतीपेक्षा जास्त किमतीला खरेदी करते.

कंपनी भागाची/प्रतिभूतीची पुनखरेदी पुढील माध्यमांकडून करू शकते.

विद्यमान भाग धारकांकडून
त्याने धारण केलेल्या
भागांच्या प्रमाणात

खुल्या बाजारातून

विद्यमान कर्मचारी ज्यांना
कंपनीने इ.एस.ओ.एस. किंवा
'स्वेट' भाग वाटप केले आहे.

कंपनी पुढील खात्यामध्ये पुरेशी शिल्लक असल्यानंतरच भागाची किंवा प्रतिभूतीची पुनखरेदी करू शकते.

अ) मुक्त राखीव निधी ब) प्रतिभूती वाढावा खाते किंवा क) इतर भाग वाटपातून जमा झालेला निधी.

कंपनी वेगवेगळ्या कारणासाठी तिच्या भागांची पुनखरेदी करते. जसे शिल्लकीची रक्कम भागधारकांना परत करण्यासाठी कंपनीचे दुसऱ्याच्या ताब्यात जाण्यापासून रक्षण करणे इत्यादी.

३.४ भागांचे वाटप :

अर्थ :

जेव्हा कंपनी तिच्याकडे आलेल्या अर्जावरून अर्जदारास भागाचे वाटप करते याला भाग वाटप असे म्हणतात.

सर्वोच्च न्यायालयाने भाग वाटपाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली आहे. 'व्यक्तीस कंपनीच्या विनियोग न केलेल्या भांडवलापैकी ठरावीक संख्येने भागांचा विनियोग (वाटप).'

वरील व्याख्येनुसार भाग वाटप म्हणजे संचालक मंडळ वाटप न केलेल्या भाग भांडवलातून अर्ज केलेल्या व्यक्तींना भाग वाटप करते त्यास भाग वाटप म्हणतात.

कंपनी माहितीपत्रक व अर्जाचे वाटप करते. अर्जदार अर्ज आणि अर्जाचे शुल्क कंपनीच्या बँकरकडे जमा करतो. संचालक मंडळ अर्जाची स्वीकृती करून संचालक मंडळाच्या सभेत ठराव संमत करून मंजुरी देते. यालाच भाग वाटप असे म्हणतात. कंपनीच्या संचालक मंडळाला भाग वाटपाचा अधिकार आहे.

कंपनी कायदा २०१३ नुसार पुढील कंपन्यांना भाग (प्रतिभूती) डिमटेरियलाइझ स्वरूपात द्यावे लागतात.

- ₹ दहा कोटी पेक्षा जास्त रकमेचे भाग सार्वजनिक भाग विक्री करणारी कंपनी.
- १० सप्टेंबर २०१८ पासून नवीन भाग विक्री करणारी सूचिबद्ध नसलेली कंपनी.
- विहित केलेली इतर कोणत्याही प्रकारची किंवा प्रकारच्या कंपनी.

इतर प्रकारची कंपनी कोणत्याही पद्धतीने भाग वितरित करू शकते. कोणत्याही वेळी कंपनीस आपल्या भागाचे रूपांतर अभौतिक/इलेक्ट्रॉनिक (डिमटेरियलाइझ) स्वरूपात करण्याचे स्वातंत्र्य असते. अभौतिक स्वरूपात (डिमटेरियलाइझ) भाग देणाऱ्या कंपनीस डिपॉझिटरी कायदा १९९६ च्या तरतुदींचे पालन करावे लागते.

३.४.१ भाग वाटपाच्या तरतुदी किंवा अटी

प्रत्येक कंपनी जी भाग वाटप करते तिला कंपनी कायदा २०१३ च्या भाग वाटपासंदर्भाच्या तरतुदींची पूर्तता करावी लागते.

सार्वजनिक कंपनीस कंपनी (माहितीपत्रक आणि प्रतिभूती वाटप) नियम २०१४ आणि सेबी (भांडवल विक्री आणि प्रकटीकरण आवश्यकता) अधिनियम २०१८ चे पालन करावे लागते.

भाग वाटपासाठी पुढील गोष्टींची पूर्तता करावी लागते

अ) नियामक तरतुदी

ब) सर्वसाधारण तत्त्वे

अ) नियामक तरतुदी : कंपनी कायदा २०१३ शी अधिन राहून पुढील नियमाचे कंपनीस पालन करावे लागते.

कायदेशीर तरतुदी : कंपनी कायदा २०१३ मध्ये पुढील तरतुदी आहेत.

- १) **माहितीपत्रकांची नोंदणी :** माहितीपत्रक प्रसिद्ध करण्यापूर्वी नोंदणी अधिकाऱ्यांकडे दाखल करावे लागते. माहितीपत्रकावर सर्व प्रस्तावित संचालकाच्या सह्या असाव्यात. (नवीन कंपनीसाठी) संचालक किंवा त्यांच्या अधिकृत वकिलांची स्वाक्षरी असणे आवश्यक आहे.
- २) **अर्ज शुल्क :** कंपनी कायद्यानुसार अर्जदाराला अर्जासोबत भागाच्या दर्शनी मूल्याच्या किमान ५% रक्कम किंवा सेबीने निश्चित केलेली रक्कम भरावी लागते. सेबीने सार्वजनिक कंपनीसाठी अर्ज शुल्काची रक्कम भागाच्या दर्शनी किमतीच्या किमान २५% निश्चित केली आहे. कंपनीने निश्चित केलेल्या बँकेत अर्ज शुल्क जमा केले जाते.
- ३) **किमान अभिदान उभारणी :** किमान अभिदान उभारणी म्हणजे विक्रीस काढलेल्या भागाची आवश्यक असलेली किमान विक्री होणे. सदर किमान अभिदान रक्कम माहितीपत्रकात नमूद केलेली असते. माहितीपत्रक वाटपापासून तीस दिवसांच्या आत ही रक्कम जमा केली पाहिजे.
सेबीनुसार किमान अभिदान रक्कम विक्रीस काढलेल्या भांडवलाच्या ९०% असावी.
(अ) किमान अभिदान उभारणी न झाल्यास त्यास भागांना कमी मागणी (Under Subscription) म्हणजे कंपनीने विक्रीस काढलेल्या भागासाठी कमी अर्ज येणे असे म्हणतात.
(ब) जर किमान अभिदान उभारणी झाली नाही तर भाग विक्री बंद झाल्यापासून १५ दिवसांच्या आत अर्ज शुल्क परत करावे लागते. हे टाळण्यासाठी कंपनी भाग विमेटांसाठी करार करते.

भाग विमा करार : कंपनीला किमान भांडवल उभारणी शक्य होण्यासाठी भाग विमेटां सोबत दलाली देऊन किमान भांडवल उभारणीची हमी घेते.

- ४) **भाग विक्री बंद होणे (Subscription list) :** सेबीनुसार भाग विक्री यादी कामकाजाचे कमीतकमी ३ दिवस आणि जास्तीतजास्त १० दिवस खुली ठेवावी लागते. अर्जदार यादी खुली असलेल्या कालावधीतच अर्ज करू शकतो.
- ५) **वाटपाचा आधार :** भाग वाटप हे कंपनीने विविध प्रकारच्या गुंतवणूकदारांसाठी निश्चित केलेल्या आधाराप्रमाणे झाले पाहिजे. कंपनीने निश्चित केलेल्या किमान अर्ज आकारानुसार भाग वाटप केले जाते.
- ६) **भागांना जास्त मागणी :** ज्या वेळी कंपनीने विक्रीस काढलेल्या भागापेक्षा जास्त भाग अर्ज खरेदीसाठी येतात या भागांना जास्त मागणी असे म्हणतात.
माहितीपत्रक किंवा ऑफर लेटरमध्ये नमूद केलेल्या भागांपेक्षा जास्त भाग विक्रीस सेबी संमती देत नाही. तथापि, निव्वळ विक्रीच्या जास्तीत जास्त दहा टक्के वाटप करण्यास परवानगी दिली जाऊ शकते.
- ७) **भाग बाजारात व्यवहार करण्यासाठी परवानगी :** प्रत्येक कंपनीला भागाची सार्वजनिक विक्री करण्यापूर्वी एक किंवा एका पेक्षा जास्त मान्यताप्राप्त भाग बाजाराची परवानगी घ्यावी लागते. माहितीपत्रकात भाग बाजाराचे नाव नमूद केले पाहिजे आणि नोंदणीसाठी अर्ज केला आहे याची वस्तुस्थिती नमूद केली पाहिजे जर भाग बाजाराने परवानगी नाकारली तर कंपनी भाग वाटप करू शकत नाही.

सूचिबद्ध/नोंदणी : भाग बाजारात व्यवहार होणाऱ्या प्रतिभूती यादीमध्ये कंपनीच्या नावाचा समावेश करणे.

- ८) **भाग विक्रीसाठी व्यवस्थापकाची व इतर विविध मध्यस्थांची नियुक्ती :** सार्वजनिक विक्रीचे वेळी एक किंवा जास्त व्यापारी बँकरची व्यवस्थापक म्हणून नेमणूक केली जाते. विक्री नोंदणी अधिकारी, पैसे गोळा करणारे बँकर्स, विमेटां, दलाल, स्वप्रमाणित सिंडीकेट बँक, जाहिरात मध्यस्थ इत्यादींची सुद्धा नेमणूक केली जाते.

विक्री नोंदणी अधिकारी : अशी संस्था जी कंपनीच्या वतीने भागधारक व कर्जरोखेधारक यांची नोंद ठेवते.

स्वप्रमाणित सिंडीकेट बँक : सेबीने प्रमाणित केलेल्या अशा बँका ज्या ASBA सवलती गुंतवणूकदारांना पुरवितात.

ब) सर्वसाधारण तत्त्वे : कंपनी कायदा २०१३ च्या तरतुदींबरोबरच खालील नियमांचे पालन केले पाहिजे.

- १) **योग्य अधिकार :** संचालक मंडळ किंवा संचालक मंडळाने नियुक्त केलेल्या भाग वाटप समितीस भाग वाटपाचे अधिकार असतात.
- २) **भाग वाटप :** हे फक्त भाग मागणी अर्जाच्या बदल्यात असावे. कंपनी भागांचे वाटप अर्जदाराच्या लेखी अर्जानुसार करू शकते.
- ३) **वाजवी कालावधी :** भाग वाटप अर्ज शुल्क स्वीकृतीनंतर ६० दिवसांच्या आत करावे. भाग वाटप माहितीपत्रक वाटप केल्यापासून पाचव्या दिवसापासून करता येते.
- ४) **निश्चित आणि विना अट भाग वाटप :** भाग वाटप हे माहितीपत्रक आणि अर्ज यात नमूद केलेल्या अटीनुसार झाले पाहिजे. वाटपाच्या वेळी नियमामध्ये कोणताही बदल होता कामा नये किंवा नवीन अंतर्भूत केले जाऊ नयेत.
- ५) **संप्रेषण :** कंपनी भागवाटप पत्र किंवा वाटप सल्याद्वारे अर्जदारांना भाग वाटप झाल्याचे कळवावे लागते. या पत्रामध्ये वाटप केलेल्या भागांची संख्या, देय भाग वाटप रक्कम इत्यादींची माहिती दिलेली असते.
- ६) **विसंगती/उल्लंघन नको :** भाग वाटप करताना इतर कोणत्याही कायद्याचे उल्लंघन करू नये. कंपनी कोणत्याही विद्यमान कायद्याचे उल्लंघन करून किंवा कायद्याशी विसंगतपणे भागाचे वाटप करू शकत नाही. उदा. अल्पवयीन अर्जदारास भाग वाटप करू शकत नाही.

जर कंपनीने वरील अटींची आणि तरतुदींची पूर्तता केल्यास नियमित भाग वाटप म्हणतात परंतु कोणत्याही एखाद्या तरतुदीचे पालन न केल्यास त्यास अनियमित भाग वाटप म्हणतात. असे भाग वाटप कायदेशीररित्या वैध नसते.

३.४.२ भाग वाटपाची कार्यपद्धती :

भाग वाटप म्हणजे लेखी भाग अर्ज शुल्कासह केलेल्या अर्जदारांना भागाचे वाटप करणे होय.

भाग वाटपाची कार्यपद्धती पुढीलप्रमाणे :

- (१) **वाटप समितीची नेमणूक :** भाग विक्री बंद झाल्यानंतर चिटणीस संचालक मंडळास भाग वाटपाची तयारी करण्याबाबत माहिती देतो. जेव्हा भाग विक्री इतकीच मागणी असेल किंवा जेव्हा कमी मागणीची स्थिती असेल तेव्हा संचालक मंडळ भाग वाटप करते. पण जेव्हा जास्त मागणीची स्थिती असेल तेव्हा मंडळ वाटप समितीची नेमणूक करते. वाटप समिती वाटप कशाप्रकारे करावे याची निश्चिती करून मंडळाला अहवाल सादर करते.
- (२) **वाटपाच्या प्रमाण निश्चितीसाठी संचालक मंडळाची सभा बोलवणे :** संचालक मंडळ हे वाटप समितीने सुचवलेल्या सूत्रानुसार भाग वाटपाला मंजुरी देते. जेव्हा वाटप समिती भाग वाटपाचे सूत्र निश्चित करते तेव्हा सेबीचा प्रतिनिधी उपस्थित असतो. जर भाग सूचिबद्ध असतील तर वाटप सूत्रास भाग बाजाराच्या अधिकाऱ्यांनी मंजुरी दिली पाहिजे.
जेव्हा वाटपास मंजुरी मिळते तेव्हा भाग अर्ज आणि वाटप यादी तयार केली जाते. या यादीमध्ये वाटपदाराचे नाव नमूद केलेले असते म्हणजेच अर्जदार ज्याला भागाचे वाटप केले जाणार आहे. या यादीवर अध्यक्ष व चिटणीस यांची स्वाक्षरी असावी लागते.
- (३) **भाग वाटपासाठी संचालक मंडळाचा ठराव :** भाग वाटपासाठी संचालक मंडळाच्या सभेत ठराव संमत केला जातो. ठरावाद्वारे चिटणीसास भाग वाटप पत्र किंवा दिलगिरी पत्र पाठविण्यास अधिकृत केले जाते.
चिटणीस सर्व भाग वाटपदारांना म्हणजेच अर्जदार ज्याचे नाव भाग अर्ज आणि भाग वाटप यादीमध्ये असते त्यांना भागवाटप पत्र पाठवतो. ज्याचे नाव भाग वाटप यादीमध्ये नाही त्यांना दिलगिरी पत्र पाठवतो आणि या पत्रा सोबत भाग अर्ज शुल्क परत करतो.

इलेक्ट्रॉनिक/डिमिटेरिअलाईज्ड स्वरूपात भाग वाटप करताना 'भाग वाटप पत्र पाठविले जात नाही. NSDL किंवा CDSL या डिपॉझिटरींना भाग वाटपाची माहिती कंपनीकडून कळविली जाते. यामध्ये अर्जदाराचा तपशील, भाग वाटप संख्या इ. बाबी असतात.

- (४) **भाग वाटप शुल्क स्वीकारणे** : भाग वाटप शुल्क हे भाग वाटप पत्रामध्ये नमूद केलेले असते. ठरावीक कालावधी मध्ये हे शुल्क कंपनीने निश्चित केलेल्या बँकेमध्ये जमा करावयाचे असते.

जानेवारी २०१६ पासून सर्व सार्वजनिक भाग विक्री व हक्क भाग विक्रीसाठी ASBA बंधनकारक आहे.

ASBA : Application Supported by Blocked Amount अशी व्यवस्था ज्यामध्ये अर्जदार त्याच्या बँकेला अर्ज करून भाग अर्ज शुल्क बँक खात्यात अडकवून ठेवण्यास सांगतो. भाग वाटप झाल्यास अर्ज शुल्क अथवा पूर्ण विक्री किंमत कंपनीच्या बँकेत हस्तांतरित केली जाते.

- (५) **त्याग पत्रासंबंधित व्यवस्था (Arrangement relating to Letter of Renunciation)** : असा अर्जदार ज्यास भाग वाटप केले आहे तो त्या भागांचे दुसऱ्या व्यक्तीच्या नावे त्याग करू शकतो. त्याग करण्यासाठी अर्जदारास कंपनीच्या विहित नमुन्यातील त्याग अर्जासोबत मूळ भाग वाटप पत्र सादर करावे लागते. संचालक मंडळाच्या मान्यतेनंतर चिटणीस नवीन वाटपदाराचे नाव भाग अर्ज व वाटप यादीत समाविष्ट करतो.

Renounce : त्याग करणे – देऊन टाकणे, सोडून देणे.

- (६) **वाटप पत्र विभाजित करण्याबाबतची व्यवस्था** : काही वेळा अर्जदार ज्याला भाग वाटप झाले आहे तो वाटप पत्रे विभाजित करण्यासाठी विनंती करू शकतो. विभाजित करणे म्हणजे भाग एक किंवा जास्त व्यक्तींच्या नावाने करणे. संचालक मंडळाची विभाजनासाठी मंजुरी घेतल्यानंतर चिटणीस विभाजन वाटप यादीमध्ये माहिती नोंदवतो आणि विभाजन पत्रे वाटप करतो.

- (७) **भाग वाटप विवरण पत्र दाखल करणे** : चिटणीसास कंपनी नोंदणी अधिकाऱ्यांकडे भाग वाटप झाल्यापासून ३० दिवसांच्या आत भाग वाटप विवरणपत्र दाखल करावे लागते. भाग वाटप विवरणपत्रात भाग वाटपदाराचे तपशील जसे की - नाव, पत्ता, भाग वाटपांची संख्या, भागाची दिलेली आणि देय रक्कम, इत्यादी माहिती नमूद केलेली असते.

- (८) **सभासदांची नोंद वही तयार करणे आणि भाग प्रमाणपत्राचे वाटप करणे** : ज्या अर्जदाराने भाग वाटप शुल्क जमा केले आहे त्याचे नाव चिटणीस सभासद नोंदवहीमध्ये नोंदवितो.

चिटणीस भाग वाटपापासून दोन महिन्यांच्या आत भाग प्रमाणपत्र तयार करून त्याचे वाटप करतो.

३.५ भाग प्रमाणपत्र :

हे एक कंपनीने वाटप केलेले दस्तावेज आहे जे धारक कंपनीच्या विशिष्ट संख्येच्या समभागाचे मालक आहेत. भाग प्रमाणपत्र हे भागासाठीच्या मालकी हक्काचा अंतिम पुरावा आहे.

जर सभासदत्वांबाबत काही वाद उद्भवल्यास सभासदांच्या नोंद वहीतील नोंदी पेक्षा भाग प्रमाणपत्र पुरावा म्हणून ग्राह्य धरले जाईल. कंपनीच्या संचालक मंडळाने अधिकृत केलेल्या दोन संचालक आणि कंपनी चिटणीस किंवा इतर अधिकृत व्यक्ती यांच्या स्वाक्षरी आणि कंपनीच्या शिक्क्यानिशी भाग प्रमाणपत्राचे वाटप केले जाते. कंपनी भाग प्रमाणपत्र सर्व भाग वाटपदारांना, भाग हस्तांतर स्वीकृत्यांना प्रदान करते तसेच हे अंशतः किंवा पूर्णदत्त भागांसाठी दिले जाते.

भाग प्रमाणपत्रातील समाविष्ट बाबी :

भाग प्रमाणपत्र कंपनी (भाग भांडवल आणि कर्जरोखे) नियम २०१४ नुसार नमूद केलेल्या फॉर्म एस एच १ मध्ये असावे.

भाग प्रमाणपत्रात पुढील बाबींचा समावेश असतो.

- कंपनीचे नाव, सी.आय.एन., नोंदणीकृत कार्यालयाचा पत्ता.
- सभासद नोंद क्रमांक

- iii) भाग प्रमाणपत्र क्रमांक
- iv) सभासदाचे नाव
- v) भागाचे स्वरूप, भागांची संख्या, भागांचे व्यवच्छेदक क्रमांक
- vi) भागावर भरलेले शुल्क
- vii) कंपनीचा शिक्का आणि दोन संचालक आणि कंपनी चिटणिसाची स्वाक्षरी.

भाग प्रमाणपत्र वाटपाचा कालावधी

कालावधी	कोणास दिले जाते ?
i) कंपनीच्या स्थापनेच्या तारखेपासून दोन महिन्यांच्या आत	i) घटना पत्रकावर सह्या करणाऱ्या सभासदांना.
ii) भाग वाटपाच्या तारखेपासून दोन महिन्यांच्या आत	ii) भाग वाटप केले असल्यास भाग वाटपदारांना
iii) हस्तांतराच्या अर्जाच्या प्राप्तीपासून १ महिन्यांच्या आत किंवा भाग संक्रमणाची सूचना मिळाल्यापासून एक महिन्यांच्या आत.	iii) हस्तांतरण झाल्यास हस्तांतर स्वीकृत्यास आणि भागाचे संक्रमण झाल्यास कायदेशीर वारसास

सूचिबद्ध कंपन्यासाठी हस्तांतरण विनंती मिळाल्यापासून १५ दिवसांच्या आत भाग प्रमाणपत्र द्यावे.

भाग प्रमाणपत्राची नक्कल/दुसरी प्रत : कंपनी भाग प्रमाणपत्राची दुसरी/नक्कल प्रत देऊ शकते, जर

- १) मूळ भाग प्रमाणपत्र खराब झाले असेल किंवा फाटले असेल आणि कंपनीस परत केले असल्यास.
- २) मूळ भाग प्रमाणपत्र हरवले आहे किंवा नष्ट झाले आहे हे धारकाने सिद्ध केले.

भाग प्रमाणपत्र हरवल्याचे जाहीर करण्यासाठी कंपनी वर्तमानपत्रात नोटीस देते आणि शोधकर्त्याला ते असल्यास कंपनीला परत करण्यास सांगते. कंपनीला ठरावीक कालावधीत कोणताही प्रतिसाद न मिळाल्यास कंपनी भाग प्रमाणपत्राची दुसरी प्रत देऊ शकते.

नक्कल भाग प्रमाणपत्र अर्जाच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत दिले जाते. कंपनी फक्त नोंदणीकृत भागधारकांना नक्कल भाग प्रमाणपत्र देते. हे नक्कल भाग प्रमाणपत्र आहे हे ठळकपणे नमूद करावे लागते. फसवणुकीच्या उद्देशाने कंपनीने नक्कल भाग प्रमाणपत्र दिल्यास कंपनीला मोठा दंड भरावा लागतो.

३.६ भागावरील हप्ते मागणी :

कंपनी भाग विक्रीच्या वेळी स्पष्ट करते की भागाची विक्री किंमत कंपनीने मागणी केल्यानंतर हप्त्याने द्यावी लागेल. जेव्हा जेव्हा कंपनी भागधारकांना भागावर न भरलेल्या शिल्लक रकमेचा काही भाग किंवा पूर्ण रक्कम देण्याची मागणी करते तेव्हा त्यास भागावरील हप्ते मागणी असे म्हणतात.

अशा प्रकारे अर्ज शुल्क आणि भाग वाटप शुल्क या व्यतिरिक्त जर कंपनी भागावरील उर्वरित रकमेची मागणी करत असेल तर त्यास भागावरील हप्ता मागणी म्हणतात. अंशतः देय भागावर न भरलेली रक्कम ही भागधारकाची देण्याची जबाबदारी असते. जर भागधारक हप्ता भरण्यास असमर्थ ठरला तर कंपनी भाग जप्त करू शकते.

कंपनीच्या हितासाठी फक्त संचालक मंडळाला भाग हप्ता मागणी करता येते. कंपनीने भागधारकांना मागणी पत्र पाठवून मागणी रक्कम कंपनीच्या बँकर्सला जमा करावी यासाठी किमान १४ दिवसांची नोटीस देते. भागाच्या दर्शनी मूल्याच्या २५% पेक्षा जास्त रकमेची हप्ता मागणी करता येत नाही. हप्ता मागणी देयकासाठी निश्चित केलेल्या तारखेपासून पुढील हप्ता मागणीमधील अंतर एका महिन्यापेक्षा कमी नसावे. भाग हप्ता मागणी करण्याचे नियम व कार्यपद्धती नियमावलीमध्ये दिलेले असतात.

३.७ भाग जप्ती :

एखादा भागधारक विशिष्ट कालावधीत भागवरील मागणी हप्ता देण्यास असमर्थ असेल तर नियमावलीत तरतूद असल्यास संचालक मंडळ असे भाग जप्त करू शकते.

सभासदाचा मालकी हक्क काढून घेतला जातो यास भाग जप्ती असे म्हणतात. फक्त अंशतः देय भागच जप्त केले जातात. संचालक मंडळ फक्त कंपनीच्या हितासाठी भाग जप्त करू शकते. कंपनीस संबंधित सभासदाला जप्तीची सूचना पाठवावी लागते. सूचना दिलेल्या तारखेपासून किमान १४ दिवसांची मुदत व्याजासह देय रक्कम देण्यासाठी दिली जाते.

हे भाग कंपनीचे असल्याने अशा जप्त केलेल्या भागांची पुनर्विक्री केली जाऊ शकते. जप्त केलेल्या भागाचे पुनर्वाटप हे साधरण वाटपासारखे नसते. पुनर्वाटपानंतर जर कंपनीकडे देय असलेल्या रकमेपेक्षा अधिक रक्कम जमा झाली तर अशी जास्तीची रक्कम भागधारकांना परत केली जाते. संचालक मंडळ भागधारकाच्या विनंतीनुसार ठरावीक कारणामुळे भाग जप्ती रद्द करू शकते. सदर विनंती भागांच्या पुनर्वाटपापूर्वी केलेली असावी.

भाग जप्तीचा परिणाम :

- सभासदत्व संपुष्टात येणे :** भाग जप्त केल्यानंतर सभासदाचे सभासदत्व संपुष्टात येते आणि सभासदत्वाचे सर्व हक्क संपुष्टात येतात. सभासदाचे नाव सभासद नोंद वहीतून कमी केले जाते.
- सभासदाची जबाबदारी :** भाग जप्तीनंतरही सभासद न दिलेल्या रकमेसाठी जबाबदार असतो. कंपनीने जप्त केलेल्या भागांचे पुनर्वाटप केल्यास सभासदांची जबाबदारी संपुष्टात येते.
- कंपनीचे विसर्जन :** भाग जप्ती पासून एक वर्षाच्या आत कंपनीचे विसर्जन झाल्यास ज्या सभासदाचे भाग जप्त केले होते तो भाग हप्ता मागणी भरण्यास माजी सभासद म्हणून जबाबदार असतो.

३.८ भागाचे समर्पण :

भाग समर्पण म्हणजे स्वेच्छेने भाग रद्द करण्यासाठी कंपनीकडे जमा करणे. जेव्हा भाग जप्त करण्याव्यतिरिक्त कोणताही पर्याय उपलब्ध राहत नाही त्यावेळी भागाचे समर्पण केले जाते. फक्त अंशतः देय भागाचेच समर्पण केले जाते.

समर्पण केलेल्या भागांची पुनर्विक्री भाग जप्तीसारखीच केली जाते. कंपनीच्या नियमावलीमध्ये भाग समर्पणाची तरतूद असावी लागते.

भाग समर्पणाचा परिणाम म्हणजे भांडवलात घट होणे म्हणून कंपनी भाग समर्पण स्वीकारण्याचे टाळते.

३.९ भागांचे हस्तांतरण :

भागांचे हस्तांतरण म्हणजे स्वेच्छेने भागधारकाकडून दुसऱ्या व्यक्तीला भागांचे हस्तांतरण होय. सभासद पैशासाठी किंवा भेट म्हणून भागांचे हस्तांतरण करू शकतो. प्रत्येक भागधारकास भाग हस्तांतरणाचा हक्क आहे.

सार्वजनिक कंपनीच्या भागांचे मुक्तपणे हस्तांतरण करता येते. परंतु यासाठी नियमावलीमध्ये तरतूद असावी लागते. खाजगी कंपनीच्या भागांच्या मुक्त हस्तांतरणावर निर्बंध असतात.

भागधारक हस्तांतरणासाठी अर्ज करून भागांचे हस्तांतरण करू शकतो. त्यासोबत भाग प्रमाणपत्र, हस्तांतरण शुल्क जमा करतो. जो भागधारक भागाचे हस्तांतरण करतो त्यास हस्तांतरक (Transferor) असे म्हणतात. आणि ज्याला भागाचे हस्तांतरण करावयाचे त्यास हस्तांतरिती (Transferee) असे म्हणतात.

सभासद त्याच्याकडे असलेल्या भागांचे अंशतः किंवा पूर्ण हस्तांतरण करू शकतो. सभासद नोंद वहीमध्ये नोंदणी झाल्यानंतरच हस्तांतरण पूर्ण झाले असे म्हणता येते. डिपॉझिटरी पद्धती अंतर्गत भागांचे हस्तांतरण देय रक्कम मिळाल्यानंतर संगणकीय पद्धतीद्वारे आपोआप केले जाते. भाग दाखला हस्तांतरणासाठी प्रत्यक्ष स्वरूपात मुद्रांक शुल्क भरावे लागते परंतु डिमॅट स्वरूपात कोणतेही मुद्रांक शुल्क भरावे लागत नाही.

मुद्रांक शुल्क : भारतीय मुद्रांक कायदा १८९९ नुसार, हस्तांतर करार झाल्यास शुल्क असावे लागते. मुद्रांक शुल्क हस्तांतर अमलात आल्याच्या दिवशी असलेल्या भागाच्या बाजार मूल्याच्या ०.२५% असते.

भाग हस्तांतरण नाकारणे :

भाग हस्तांतरण नाकारण्याचा अधिकार संचालक मंडळाला आहे. हस्तांतरणाचा अर्ज मिळाल्यापासून 30 दिवसांच्या आत संचालक मंडळ हस्तांतरण नाकारण्याची सूचना कारणासह भागधारकांना पाठवते.

संचालक मंडळ खालील कारणांसाठी हस्तांतरण नाकारू शकते-

- भागधारकांकडून हस्तांतरणासंबंधी नियमावलीतील तरतुदीचे पालन न झाल्यास.
- हस्तांतरण अर्ज कायद्यात दिलेल्या नियमाप्रमाणे नसल्यास.
- हस्तांतरण अर्जासोबत भाग प्रमाणापत्र नसल्यास.
- ज्या भागांचे हस्तांतरण होणार आहे अशा भागांवर धारणाधिकार (Lien on shares) असल्यास.

भागधारक भाग हस्तांतरण नाकारल्याची सूचना मिळाल्यापासून ३० दिवसांच्या आत नॅशनल कंपनी लॉ ट्रिब्युनलमध्ये अपील करू शकतात. जर भागधारकास सूचना मिळाली नसेल तर सार्वजनिक कंपनी असल्यास ९० दिवसात आणि खाजगी कंपनी असल्यास ६० दिवसात अपील करू शकतो.

कोरे हस्तांतरण (Blank Transfer) : जेव्हा भागधारक हस्तांतरण अर्जावर सही करून हस्तांतरितीच्या नावाशिवाय तो हस्तांतरितीला भाग प्रमाणपत्रासोबत हस्तांतरण करतो त्यास कोरे हस्तांतरण असे म्हणतात.

कोरे हस्तांतरण भागांची खरेदी विक्री सोपी करते. कोरे हस्तांतरण अर्ज कोणताही पुढील धारक कितीही वेळा पुढे विक्री करू शकतो. कोरे हस्तांतरण अर्ज धारण करणाऱ्यांना या संदर्भातील मुद्रांक शुल्क द्यावे लागत नाही. कोरे हस्तांतरणदारास सर्व अधिकार भागधारकाप्रमाणेच असतात.

बनावट हस्तांतरण (Forged Transfer) : बनावट हस्तांतरण म्हणजे जेव्हा हस्तांतरण कर्त्याची स्वाक्षरी ही बनावट असते. तेव्हा कंपनी अशा हस्तांतरणाची नोंदणी करू शकत नाही.

३.१० भागाचे संक्रमण :

भागाचे संक्रमण म्हणजे कायद्याच्या तरतुदीनुसार भागाचे हस्तांतरण होणे म्हणजेच सभासदांच्या भागांचे अन्य व्यक्तीस सभासदाच्या मृत्यू, दिवाळखोरी किंवा मानसिक संतुलन बिघडल्याने या कारणांसाठी हस्तांतरण होणे.

भाग संक्रमण ही अनिवार्य कृती आहे. कायदेशीर वारस ही व्यक्ती भाग संक्रमणात पुढाकार घेते. कायदेशीर वारस किंवा कायदेशीर प्रतिनिधीने या भागांसाठी काही मोबदला देण्याची आवश्यकता नाही. भाग संक्रमणानंतरही मूळ भागधारकाची जबाबदारी/देयता तशीच सुरू राहते. भाग हस्तांतर अर्जाची व मुद्रांक शुल्काची यावेळी गरज नसते.

भाग संक्रमणामध्ये हस्तांतर कोणाकडे होते हे दर्शविणारा तक्ता :

घटना/प्रसंग	ज्यांना हस्तांतरित केले
१) सदस्याचा मृत्यू	सदस्याच्या कायदेशीर वारसाकडे
२) मानसिक संतुलन बिघडलेली व्यक्ती	सदस्याचे पालक
३) दिवाळखोर	कोर्टाने नियुक्त केलेला अधिकृत प्राप्तकर्ता

कृती :

www.sebi.gov.in या संकेतस्थळाला भेट द्या व कंपनीने सेबी (SEBI) कडे दाखल केलेले सार्वजनिक भाग विक्रीच्या दस्तावेजांचे निरीक्षण करा.

३.११ फरक स्पष्ट करा.

१. प्राथमिक सार्वजनिक विक्री आणि नंतरची सार्वजनिक विक्री

मुद्दे	प्राथमिक सार्वजनिक विक्री	नंतरची सार्वजनिक विक्री
१. अर्थ	प्राथमिक सार्वजनिक विक्री म्हणजे असूचिबद्ध सार्वजनिक कंपनीने प्रथमच जनतेला प्रतिभूती देऊ करणे.	नंतरची सार्वजनिक विक्री म्हणजे सूचिबद्ध सार्वजनिक कंपनीने भांडवल उभारणीसाठी जनतेला प्रतिभूती देऊ करणे.
२. जारीकर्ता कंपनीचा प्रकार	असूचिबद्ध कंपनीकडून अशा प्रकारच्या भागांची विक्री केली जाते.	सूचिबद्ध कंपनीकडून अशा प्रकारच्या भागांची विक्री केली जाते.
३. कधी जारी केले जातात.	जेव्हा एखाद्या विद्यमान कंपनीला जनतेकडून प्रथमच भांडवल उभारणी करायची इच्छा असते तेव्हा या प्रकारे भागांची विक्री केली जाते.	जेव्हा एखाद्या सूचिबद्ध कंपनीला जनतेकडून जादा भांडवलाची उभारणी करावयाची आवश्यकता असते तेव्हा या प्रकारे भागांची विक्री केली जाते.
४. जारी करण्याचा क्रम	प्राथमिक सार्वजनिक विक्री ही नंतरच्या सार्वजनिक विक्रीच्या आधी केली जाते. समभागांच्या प्रथमतः केल्या जाणाऱ्या विक्रीस प्राथमिक सार्वजनिक विक्री असे म्हणतात.	नंतरची सार्वजनिक विक्री ही नेहमी प्राथमिक सार्वजनिक विक्रीच्या नंतरच केली जाते. नंतरची सार्वजनिक विक्री ही समभागांची दुसऱ्यांदा किंवा त्यानंतरची होणारी समभागांची सार्वजनिक विक्री होय.
५. सूचिबद्ध	प्राथमिक सार्वजनिक विक्रीच्या आधी प्रत्येक कंपनीला स्वतःला सूचिबद्ध करून घ्यावे लागते.	नंतरची सार्वजनिक विक्री करणारी कंपनी ही अगोदरच सूचिबद्ध केलेली असते.
६. जोखीम	ही गुंतवणूकदारासाठी जास्त जोखमीची असते कारण कंपनीच्या कामगिरीचा अंदाज गुंतवणूकदार करू शकत नाही.	यामध्ये गुंतवणूकदाराची जोखीम कमी असते कारण कंपनीच्या मागील कामगिरीवरून तिच्या पुढील कामगिरीचे अंदाज बांधता येऊ शकतात.

२. निश्चित किमतीस भाग विक्री पद्धती व बुक बिल्डिंग पद्धती

मुद्दे	निश्चित किमतीस भाग विक्री पद्धती	बुक बिल्डिंग पद्धती
१. अर्थ	या पद्धतीमध्ये भागांची विक्रीची किंमत माहितीपत्रकात नमूद केलेली असते व गुंतवणूकदारास याच किमतीस भाग खरेदी करावे लागतात.	या पद्धतीमध्ये भागांची किंमत लिलाव पद्धतीने निश्चित केली जाते. गुंतवणूकदारांना किंमत श्रेणी दिली जाते व त्या श्रेणीमधील किमतीस बोली लावण्यास सांगितले जाते. अशाप्रकारे कंपनी भागांची किंमत निश्चित करून त्या किमतीस भाग विक्री करते.
२. भागांचे मूल्य	भागांची किंमत निश्चिती अगोदरच करून माहिती पत्रकात ती किंमत दिली जाते.	भागांचे मूल्य अगोदर माहिती नसते. कंपनी ज्या किमान व कमाल मूल्यांना समभाग विक्री करू इच्छिते ते मूल्य दिलेले असते.
३. माहितीपत्रक	कंपनीला माहितीपत्रकाचे वाटप करावे लागते. यामध्ये समभागांना देऊ केलेल्या किमतीचे तपशील व भागांची एकूण संख्या दिलेली असते.	कंपनी अपुरी माहितीपत्रकाचे (Red Herring) वाटप करते यामध्ये किमतीच्या श्रेणी नमूद केलेल्या असतात.

मुद्दे	निश्चित किमतीस भागविक्री पद्धती	बुक बिल्डिंग पद्धती
४. मागणीचा निर्धार	भागविक्री बंद कालावधी नंतरच कंपनीस भागांच्या सार्वजनिक मागणीचा अंदाज येऊ शकतो.	कंपनीस भागांच्या सार्वजनिक मागणीचा अंदाज रोजच घेता येतो. भाग विक्रीच्या बंद कालावधी अगोदरच किंमत श्रेणीची नोंद पुस्तकात केली जाते.
५. भाग मागणी अर्ज शुल्क	भाग मागणी शुल्क किंवा भागांची पूर्ण रक्कम, गुंतवणूकदारास भाग मागणीचा अर्ज सादर करताना भरावे लागतात.	भाग मागणी शुल्क हे बोली लावण्याच्या वेळी द्यावे लागते. भागांचे मूल्य निश्चित झाल्यानंतर रक्कम गोळा केली जाते.
६. कधी वापरले जाते?	हे कोणत्याही भाग वाटपासाठी वापरले जाते. म्हणजे सार्वजनिक विक्री, हक्कभाग विक्री, कर्मचारी भाग विकल्प योजना इत्यादीसाठी हे वापरण्यात येते.	हे सहसा सार्वजनिक भाग विक्रीसाठी वापरले जाते म्हणजे प्राथमिक सार्वजनिक विक्री, नंतरची सार्वजनिक विक्री इत्यादीसाठीच वापरले जाते.

३. हक्कभाग व बोनसभाग

मुद्दे	हक्कभाग	बोनसभाग
१. अर्थ	हक्कभाग विक्रीमध्ये विद्यमान भागधारकांना भाग वाटप केले जाते. कंपनी आपल्या भाग-धारकांना भाग खरेदी करण्यासाठी प्राथमिकता देते.	बोनसभाग विद्यमान भागधारकांना विनामूल्य दिले जाते.
२. देय रक्कम	कंपनी भागधारकांना हक्कभागाची रक्कम द्यावी लागते. कंपनी हे भाग खरेदी करण्याचा अधिकार देऊ करते.	भागधारकांना बोनसभाग विनामूल्य दिले जातात.
३. अंशतः किंवा पूर्णदत्त भाग	भागधारकाला भागांसाठी भाग मागणी शुल्क, भाग वाटप शुल्क, कॉल मनी इत्यादी पूर्ण रकमेचा भरणा करावा लागतो.	बोनसभाग हे पूर्णदत्त भाग आहेत म्हणून भागधारकास कोणत्याही रकमेचा भरणा कंपनीकडे करावा लागत नाही.
४. किमान भागभांडवल उभारणी	कंपनीला किमान भागभांडवलची रक्कम उभारावीच लागते. जर कंपनीला किमान भागभांडवलाची रक्कम मिळवता आली नाही तर अर्जासोबत मिळालेली सर्व रक्कम अर्जदारास परत करावी लागते.	कंपनीकडून बोनसभाग विनामूल्य दिले जात असल्याने कोणतीही किमान भागभांडवल उभारणीची रक्कम गोळा करावी लागत नाही.
५. हक्क त्याग करणे	भागधारक हे त्याचे हक्कभाग दुसऱ्याच्या नावे करू शकतात.	भागधारक त्यांचे बोनसभाग दुसऱ्याच्या नावे करू शकत नाहीत.
६. वाटप करण्याचा हेतू	जेव्हा एखादी कंपनी नवीन निधी उभा करू इच्छिते व ती विद्यमान भागधारकांना त्यांच्या भागधारणेत वाढ करण्याची संधी देते. यालाच हक्कभाग वाटप असे म्हणतात.	जेव्हा एखादी कंपनी साठलेला नफा किंवा राखीव निधी विद्यमान समहक्क भागधारकांना बक्षीस म्हणून देऊ करते त्याला बोनसभाग असे म्हणतात.

४. भागांचे हस्तांतरण व भागांचे संक्रमण

मुद्दे	भागांचे हस्तांतरण	भागांचे संक्रमण
१. अर्थ	भागांचे हस्तांतरण म्हणजे स्वेच्छेने किंवा हेतुपूर्वक खरेदीदाराशी करार करून भागांची मालकी एका व्यक्तीकडून दुसऱ्या व्यक्तीकडे जाणे.	भागांचे संक्रमण म्हणजे कायद्याच्या तरतुदीनुसार भागधारकाच्या मालकीचे भाग त्याच्या कायदेशीर प्रतिनिधीकडे हस्तांतरित होणे. भागधारकाच्या मृत्युमुळे, दिवाळखोरी किंवा मानसिक असंतुलनामुळे हे संक्रमण केले जाते.
२. केव्हा केले जाते ?	भागधारकाला जर समभाग विकायचे असतील किंवा ते भेट म्हणून द्यावयाचे असतील तर भाग हस्तांतरण होते.	जेव्हा भागधारकाचा मृत्यू होतो किंवा भागधारक दिवाळखोर होतो किंवा त्याचे मानसिक संतुलन बिघडते तेव्हा भागांचे संक्रमण होते.
३. कृतीचे स्वरूप	ही भागधारकाने स्वेच्छेने केलेली कृती आहे.	ही सक्तीची कृती आहे. ही कायद्याच्या कृतीनुसार केली जाते.
४. सहभागी पक्ष	समभागांच्या हस्तांतरणामध्ये दोन पक्षांचा सहभाग असतो. एक सदस्य ज्याला हस्तांतरक म्हटले जाते तो व दुसरा हस्तांतरितीस म्हणजे खरेदीदार असतो.	यामध्ये एकाच पक्षाचा समावेश असतो तो म्हणजे मृत्यू झालेल्या सदस्याने नामनिर्देशित केलेली व्यक्ती होय.
५. हस्तांतरणाचे दस्तऐवज	हस्तांतरण दस्तऐवजाची हस्तांतरणासाठी गरज असते. हा हस्तांतरिती व हस्तांतरक यांच्या दरम्यानचा करार आहे.	यासाठी कोणत्याही हस्तांतरणाच्या दस्तऐवजाची गरज नसते.
६. पुढाकार	हस्तांतरणाच्या प्रक्रियेमध्ये हस्तांतरक पुढाकार घेतो.	भाग संक्रमणाची प्रक्रिया ही कायदेशीर वारसदार किंवा कायदेशीर प्रतिनिधीकडून केली जाते.
७. मोबदला	समभागांचे हस्तांतरण भागधारक, पैशाचा मोबदला मिळावा म्हणून करतो म्हणजेच खरेदीदाराला समभागांसाठी रक्कम अदा करावी लागते. याला अपवाद म्हणजे जेव्हा भागांना 'भेट' म्हणून दिले जाते.	यामध्ये मोबदल्याचा प्रश्न येत नाही. कायदेशीर वारस किंवा कायदेशीर प्रतिनिधींना समभागांसाठी रक्कम अदा करण्याची गरज नसते.
८. उत्तरदायित्व	हस्तांतरकाची जबाबदारी भागांचे हस्तांतरण झाले की संपते.	समभागांचे संक्रमण झाले तरी मूळचे उत्तरदायित्व तसेच चालू राहते.
९. मुद्रांक शुल्क	मुद्रांक शुल्क भागांच्या बाजार मूल्यांवर आधारित असते.	भाग संक्रमणात कोणतेही मुद्रांक शुल्क भरावे लागत नाही.

- भागभांडवल म्हणजे समहक्क भाग व अग्रहक्क भाग या भागांनी बनविलेले भांडवल होय.
- भागभांडवल अशाप्रकारे वर्गीकृत केले आहे.
 - i) अधिकृत/नाममात्र/नोंदणीकृत भागभांडवल म्हणजे कंपनी जास्तीत जास्त संकलित करू शकते, असे कंपनीच्या घटनापत्रकाने अधिकृत केलेले भांडवल.
 - ii) विक्रीस काढलेले व विक्रीस न काढलेले भागभांडवल 'विक्रीस काढलेले' भागभांडवल म्हणजे जे भावी गुंतवणूकदारांना खरेदीसाठी कंपनीने आवाहन केलेले भागभांडवल होय. आवाहन न केलेल्या उर्वरित अधिकृत भांडवलास 'विक्रीस न काढलेले' भांडवल म्हणतात.
 - iii) खपलेले व न खपलेले भांडवल (प्रत्यक्ष विकलेले/प्रत्यक्ष न विकलेली) खपलेले भांडवल हे गुंतवणूकदाराने खरेदी केलेल्या भागभांडवलाचा हिस्सा आहे. व न खपलेले भांडवल हे गुंतवणूकदाराने खरेदी न केलेल्या भागभांडवलाचा हिस्सा आहे.
 - iv) मागणी केलेले व न मागणी केलेले : मागणी केलेले भांडवल म्हणजे जे कंपनीने भाग हप्ता म्हणून भागधारकाकडून मागणी केलेले भागभांडवल व भागांची उर्वरित रक्कम ज्याची मागणी केलेली नसते. अशा भाग भांडवलास मागणी न केलेले भांडवल असे म्हणतात.
 - v) राखीव भांडवल : कंपनी तिच्या विसर्जनाच्या वेळी ज्या भाग भांडवलाची मागणी करते ते भागभांडवल होय.
 - vi) वसूल भागभांडवल व वसूल न झालेले भागभांडवल : वसूल भांडवल म्हणजे भागधारकाकडून प्रत्यक्ष मिळालेली रक्कम व भागधारक भागावरील रक्कम देत नाही अशी रक्कम म्हणजे वसूल न झालेले भांडवल होय.
- भाग विक्रीच्या पद्धती :
 - सार्वजनिक विक्री : म्हणजे माहितीपत्रक प्रसिद्ध करून जनतेस भाग खरेदीसाठी आवाहन करणे.
 - निश्चित किमतीस भाग विक्री पद्धत : कंपनीने माहितीपत्रकात नमूद केलेली भागांची किंमत.
 - बुक बिल्डिंग पद्धती : भागांची किंमत लिलाव पद्धतीने निश्चित केली जाते. अपुरे माहितीपत्रक जारी केले जाते.
 - प्राथमिक भाग विक्री : नवीन कंपनी किंवा चालू कंपनी जनतेस प्रथमतः भाग खरेदी करण्यासाठी आवाहन करते.
 - नंतरची भाग सार्वजनिक विक्री : कंपनीच्या प्राथमिक भागविक्री नंतरच्या विक्रीला नंतरची/दुय्यम भाग विक्री म्हणतात.
 - हक्कभाग : जेव्हा कंपनी अधिक भांडवल उभारणीसाठी तिच्या समहक्क भागधारकांना भाग खरेदीचा अग्रहक्क देते.
 - बोनसभाग : विद्यमान भागधारकांना मोफत वाटप केलेले पूर्णदत्त भाग होय.
 - कर्मचारी भाग विकल्प योजना : या योजने अंतर्गत कंपनी तिच्या कायम असणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना, संचालकांना कंपनीचे समहक्क भाग भविष्यातील तारखेस बाजार मूल्यापेक्षा कमी दराने खरेदी करण्याचे अधिकार देते.
 - कर्मचारी भाग खरेदी योजना : कंपनी तिच्या कर्मचाऱ्यांना सवलतीच्या दरात समहक्क भाग देते व त्यांच्या पगारातून भागांच्या देयकासाठी काही रक्कम वजा करते.
 - भाग किंमत वृद्धी अधिकार योजना : या योजनेनुसार भविष्यातील तारखेस, कंपनीच्या विशिष्ट संख्या असलेल्या भागांच्या किमतीत वृद्धी मिळविण्याचा हक्क कर्मचाऱ्यांना देण्यात आला आहे.
 - 'स्वेट' सामान्य भाग : कंपनी तिच्या कर्मचारी व संचालकांना पैशाऐवजी मोबदला म्हणून सवलतीच्या दरात भागवाटप करते.
 - खासगीरित्या वाटप : कंपनी व्यक्तीच्या विशिष्ट समूहाला (दोनशे पर्यंत) प्रतिभूती घेण्यासाठी आवाहन करते.
 - प्राधान्याने भाग वाटप : कंपनी अग्रक्रमाच्या आधारे निवडलेल्या व्यक्तींच्या समूहाला समहक्क भाग वा समहक्क भागांमध्ये परिवर्तन होणाऱ्या प्रतिभूती खरेदीचे आवाहन करते.

- भागांचे वाटप : ज्या अर्जदारांनी भागमागणी अर्ज व त्याचे शुल्क जमा केले आहे अशांना भागवाटप करणे.
- भाग प्रमाणपत्र : कंपनीने वाटप केलेला दस्तऐवज हे कंपनी समभागाच्या मालकीचे प्रमाणपत्र आहे.
- भागावरील हप्ते मागणी : कंपनी भाग अर्जाचे शुल्क व वाटप शुल्काव्यतिरिक्त भागावर न भरलेल्या शिल्लक रकमेची मागणी भागधारकांकडे करते.
- भाग जप्ती : भागधारक भागावरील मागणी हप्ता न भरल्यास कंपनी या भागधारकाचे भाग जप्त करते. यानुसार त्याचे सभासदत्व रद्द होते.
- भागाचे समर्पण : जेव्हा भागहप्ता भरण्यास भागधारक असमर्थ असतो तेव्हा स्वेच्छेने भाग रद्द करण्यासाठी कंपनीकडे जमा करतो.
- भागांचे हस्तांतरण : सभासद पैशासाठी किंवा भेट म्हणून स्वेच्छेने दुसऱ्या व्यक्तीस भागांचे हस्तांतरण करतो.
- भागांचे संक्रमण : सभासदाचा मृत्यू, दिवाळखोरी किंवा मानसिक संतुलन बिघडल्याने भागांचे हस्तांतरण होणे.

स्वाध्याय

प्र.क्र. १ अ) खाली दिलेल्या पर्यायांमधून योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) म्हणजे समहक्क व अग्रहक्क भागांच्या विक्रीतून उभारलेले भांडवल होय.
अ) भाग भांडवल ब) कर्जाऊ भांडवल क) राखीव निधी
- २) भांडवल म्हणजे कंपनी भागांची विक्री करून उभारू शकणारे जास्तीत जास्त भांडवल होय.
अ) विक्रीस काढलेले ब) अधिकृत क) वसूल/भरणा झालेले
- ३) म्हणजे जनतेला केलेली भागांची विक्री होय.
अ) हक्क भाग विक्री ब) खाजगीरित्या विक्री क) सार्वजनिक भाग विक्री
- ४) लिलावात बोललेल्या किमतीवर आधारित असलेली भाग विक्री किंमत म्हणजे पद्धत होय.
अ) बुक बिल्डींग ब) स्थिर किंमत विक्री क) बोनस भाग विक्री
- ५) कंपनी पहिल्या वेळेस जनतेला करून भागांची विक्री करते.
अ) पुढील सार्वजनिक विक्री ब) प्राथमिक भाग विक्री क) सार्वजनिक विक्री
- ६) विद्यमान समहक्क भागधारकांना दिले जातात.
अ) आय.पी.ओ. (IPO) ब) इ.एस.ओ.एस. (ESOS) क) हक्कभाग
- ७) बोनस भाग विनामूल्य दिले जातात.
अ) विद्यमान समहक्क भागधारकांना ब) विद्यमान कर्मचाऱ्यांना क) संचालकांना
- ८) कंपनीच्या कायम कर्मचाऱ्यांना, संचालकांना आणि अधिकाऱ्यांना दिले जातात.
अ) बोनस भाग ब) हक्क भाग क) इ.एस.ओ.एस
- ९) द्वारा कंपनी तिच्या प्रतिभूतीची विक्री २०० पर्यंत निवडक व्यक्तींच्या समूहाला करते.
अ) खाजगीरित्या भाग विक्री ब) आय.पी.ओ. क) सार्वजनिक विक्री
- १०) भाग वाटपाचा अधिकार असतो.
अ) संचालकाला ब) संचालक मंडळाला क) कंपनीच्या चिटणिसाला
- ११) कंपनीकडून भागांचे वाटप केलेल्या भाग अर्जदारांना पत्र पाठविले जाते.
अ) दिलगिरी ब) नूतनीकरण क) भाग वाटप

- १२) हा भागांच्या मालकीचा पुरावा आहे.
अ) भाग प्रमाणपत्र ब) सभासद रजिस्टर क) भाग वाटप पत्र
- १३) दोन भाग हप्ता मागणीतील अंतर पेक्षा कमी असू नये.
अ) १४ दिवसां ब) १ महिन्या क) २१ दिवसां
- १४) भाग हप्ता मागणी रक्कम न आल्यास कंपनी भाग करू शकते.
अ) जप्त ब) समर्पण क) वाटप
- १५) एका व्यक्तीकडून दुसऱ्या व्यक्तीकडे स्वेच्छेने भाग जाणे/देणे म्हणजे भाग होय.
अ) हस्तांतर ब) संक्रमण क) समर्पण
- १६) कायद्यातील तरतुदीनुसारच्या कृतीमुळे भाग होते.
अ) जप्ती ब) वाटप क) वारस नोंद/संक्रमण

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	सभासदाचा मृत्यू	१)	भागांची जप्ती
ब)	सभासदाने स्वेच्छेने कंपनीला भाग परत करणे.	२)	बुक बिल्डींग पद्धत
क)	माहितीपत्रकात नमूद केलेली भागांची किंमत	३)	विद्यमान कर्मचाऱ्यांना देणे
ड)	इ.एस.पी.एस.	४)	भागांचे समर्पण
इ)	दिलगिरी पत्र	५)	भागांचे संक्रमण
		६)	भाग वाटप न करणे
		७)	विद्यमान समहक्क भागधारकांना देणे
		८)	भागांचे हस्तांतर
		९)	स्थिर किंमत भाग विक्री पद्धत
		१०)	भागांचे वाटप

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	विक्रीस काढलेले भांडवल	१)	भाग हप्ता मागणी रक्कम न येणे
ब)	एफ.पी.ओ.	२)	आय.पी.ओ. नंतर कोणतीही विक्री
क)	बोनस भाग	३)	विद्यमान कर्मचाऱ्यांना देणे
ड)	भाग वाटपानंतर दोन महिन्यात देणे	४)	जनतेला भाग विक्रीसाठी काढणे.
इ)	भागांची जप्ती	५)	भाग प्रमाणपत्र
		६)	प्रथम भाग विक्री
		७)	विद्यमान समहक्क भागधारकांना विनामूल्य भाग देणे.
		८)	कंपनी उभारू शकणारे जास्तीत जास्त भांडवल
		९)	भाग वाटप पत्र
		१०)	कायद्यातील तरतुदीनुसार कृती

क) खालील प्रत्येक विधानासाठी एक शब्द किंवा शब्दसमूह किंवा संज्ञा लिहा.

- १) समहक्क आणि अग्रहक्क भागांची विक्री करून उभारलेले/जमा केलेले भांडवल.
- २) विक्रीस काढलेल्या भांडवलापैकी गुंतवणूकदारांनी घेतलेला/खपलेला भांडवलाचा भाग.
- ३) फक्त कंपनी बंद करण्याच्या वेळी गोळा केले जाणारे भांडवल.
- ४) बुक बिल्डिंग पद्धतीतील सर्वाधिक बोली किंमत.
- ५) कंपनीने पहिल्या वेळेस जनतेला केलेली भागांची विक्री.
- ६) आय.पी.ओ. नंतर केलेली भागांची विक्री.
- ७) नवीन भाग विक्रीच्या वेळी कंपनीने विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग खरेदीसाठी पूर्व प्रभावाने प्रथम दिलेला हक्क.
- ८) याला नफ्याचे भांडवलीकरण देखील म्हटले जाते.
- ९) भाग अर्जदारांना भागांचा विनियोग करणे.
- १०) भागांना जास्त मागणी आल्यास भाग वाटपाबाबतचा विचार करण्यासाठी नियुक्ती केली जाणारी समिती.
- ११) माहितीपत्रक प्रसिद्ध केल्यापासून ३० दिवसात भाग मागणी अर्जदारांकडून गोळा केली जाणारी किमान रक्कम.
- १२) कंपनीच्या भागांच्या मालकी हक्काचा प्रथम दर्शनी पुरावा दर्शविणारा दस्तऐवज.
- १३) भाग धारकाने भागांवरील हप्त्याची देय रक्कम न भरल्यास कंपनीकडून केली जाणारी दंडात्मक कारवाई.
- १४) भागांचे हस्तांतर हस्तांतरकाकडून ज्या व्यक्तीकडे केले जाते ती व्यक्ती.
- १५) कायद्यातील तरतुदीनुसार केले जाणारे भागांचे हस्तांतर.

ड) खालील विधाने बरोबर की चूक ते लिहा.

- १) फक्त पूर्ण रक्कम भरलेल्या भागांची जप्ती होऊ शकते.
- २) भागांचे हस्तांतर करणाऱ्या सभासदास हस्तांतरक म्हणतात.
- ३) अंशतः किंवा पूर्ण रक्कम भरलेल्या भागासाठी भाग प्रमाणपत्र दिले जाते.
- ४) भाग अर्ज शुल्क मिळाल्यानंतर एक महिन्यात भागांचे वाटप केलेच पाहिजे.
- ५) स्वेट समहक्क भाग हे कंपनीच्या संचालकांना किंवा कर्मचाऱ्यांना दिले जातात.
- ६) समहक्क भागधारकांना बोनस भाग हे मूळ किमतीपेक्षा कसर देऊन दिले जातात.
- ७) फ्लोअर किंमत ही (Floor Price) बुक बिल्डिंग पद्धतीतील कमाल बोली किंमत असते.
- ८) भागधारकाकडून भागांवरील रक्कम न भरली गेल्यास त्यास भागांवरील देय हप्ते मागणी म्हणतात.
- ९) जनतेला विक्री न केलेल्या भांडवलास खपलेले भांडवल म्हणतात.
- १०) कंपनीच्या घटनापत्रकातील भांडवल कलमामध्ये अधिकृत भांडवलाचा उल्लेख असतो.

इ) गटात न बसणारा शब्द शोधा.

- १) अधिकृत भांडवल, समहक्क भाग भांडवल, विक्रीस काढलेले भांडवल, भरणा झालेले भांडवल.
- २) इ.एस.ओ.एस, इ.एसपीएस, हक्क भाग, स्वेट समहक्क भाग
- ३) फ्लोअर प्राईस, कॅप प्राईस, कट ऑफ प्राईस, दर्शनी किंमत
- ४) बोनस भाग, हक्क भाग, इएसओएस
- ५) भाग वाटप, भाग जप्ती, भाग समर्पण

फ) खालील विधाने पूर्ण करा.

- १) समहक्क भाग आणि भाग मिळून बनलेल्या भांडवलास भाग भांडवल म्हणतात.
- २) राखीव भांडवल हा चा भाग आहे.
- ३) सभासदाचा मृत्यू, दिवाळखोरी किंवा सभासदाचे मानसिक संतुलन बिघडणे इत्यादींमुळे होणाऱ्या भाग हस्तांतरास म्हणतात.
- ४) भाग हस्तांतरामध्ये हस्तांतरक आणि हे दोन पक्ष गुंतलेले असतात.
- ५) भागावरील हप्ता मागणीची रक्कम देण्याच्या असमर्थतेमुळे जेव्हा भागधारक स्वेच्छेने आपले भाग कंपनीला परत करता तेव्हा त्यास म्हणतात.
- ६) कंपनी फक्त भागांची जप्ती करू शकते.
- ७) मूळ भाग प्रमाणपत्र फाटले किंवा खराब झाले असल्यास कंपनी भागधारकास देऊ शकते.
- ८) भागांचे हस्तांतर हस्तांतरितीच्या नावाने करताना कंपनीला नवीन भाग प्रमाणपत्र कालावधीत द्यावे लागते.
- ९) भाग अर्जदाराला भाग वाटप केल्याचे पत्राने कळविले जाते त्यास म्हणतात.
- १०) मागणी केलेल्या भागांच्या संख्येपेक्षा जास्त भाग मागणी अर्ज आल्यास त्यास म्हणतात.
- ११) बुक बिलडिंग पद्धतीत गुंतवणूकदारांकडून ज्या अंतिम किमतीला भागांची मागणी केली जाते त्यास म्हणतात.
- १२) विद्यमान समहक्क भागधारकांना विनामूल्य भाग दिले जातात त्यास म्हणतात.

ग) कंसातील अचूक पर्याय निवडा.

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	भागांची सार्वजनिक विक्री	१)	
ब)		२)	प्राथमिक भाग विक्री
क)	हक्क भाग	३)	
ड)		४)	ई.एस.ओ.एस.
इ)	कायद्यानुसार कृती	५)	

(प्रथम भाग विक्री, जनतेला भाग देणे, विद्यमान समहक्क भागधारकांना भाग देणे, विद्यमान कर्मचाऱ्यांना भाग देणे, भागांचे संक्रमण)

ह) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- १) भागांचे संक्रमण केव्हा केले जाते?
- २) भाग हस्तांतरातील दोन पक्षांची नावे सांगा.
- ३) भाग वाटपानंतर कंपनीने भाग प्रमाणपत्र किती कालावधीत दिले पाहिजे?
- ४) भाग वाटपानंतर भाग वाटप विवरणपत्र किती कालावधीत नोंदणी अधिकाऱ्याकडे सादर केले पाहिजे?
- ५) कंपनी भागांची जप्ती केव्हा करू शकते?

- ६) भाग प्रमाणपत्र म्हणजे काय ?
- ७) कंपनी कायद्यानुसार कंपनीने किमान किती अर्ज शुल्क गोळा/जमा केले पाहिजे ?
- ८) सार्वजनिकरित्या भाग विक्री करण्याअगोदर माहितीपत्रकाची प्रत कोणाकडे दाखल करावी लागते ?
- ९) खाजगीरित्या विक्री म्हणजे काय ?
- १०) कंपनीकडून कोणाला 'स्वेट' समहक्क भाग दिले जातात ?
- ११) कंपनी बोनस भाग कोणाला देऊ शकते ?
- १२) आय.पी.ओ. नंतरच्या विक्रीस काय म्हणतात ?
- १३) बोली प्रक्रियेद्वारे भागाची किंमत निश्चित केली जाते त्या पद्धतीचे नाव सांगा.
- १४) सार्वजनिक भाग विक्री म्हणजे काय ?
- १५) कंपनीच्या घटनापत्रकातील भांडवल कलमामध्ये नमूद केलेल्या भांडवलास काय म्हणतात ?

ई) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्द दुरुस्त करून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) विक्रीस काढलेले भांडवल हे जास्तीत जास्त भांडवल आहे की जे कंपनी भागांची विक्री करून उभारू शकते.
- २) भाग विक्रीच्या निश्चित किंमत पद्धतीत बोली किंमत प्रक्रियेद्वारे भागांची किंमत निश्चित केली जाते.
- ३) एफ.पी.ओ. म्हणजे जनतेला पहिल्यांदा भागांची सार्वजनिक विक्री करणे.
- ४) फक्त पूर्ण रक्कम दिलेल्या भागांची जप्ती केली जाऊ शकते.
- ५) बोनस भाग हे विद्यमान कर्मचाऱ्यांना दिले जातात.
- ६) कंपनी भागधारकांबरोबर भाग विक्री हमी करार करते.
- ७) जेव्हा भाग अर्जदारांना भागांचे वाटप केले जात नाही तेव्हा त्यांना भाग वाटप पत्र पाठविले जाते.
- ८) भाग प्रमाणपत्राची दुसरी प्रत अर्ज केल्याच्या तारखेपासून एक महिन्यात दिली पाहिजे.
- ९) भागावरील हप्त्याची रक्कम भागाच्या किमतीच्या ५% पेक्षा जास्त असता कामा नये.

ज) योग्य क्रम लावा.

- १) अ) भागांची जप्ती
ब) भागावरील हप्ते मागणी
क) भागांचे वाटप
- २) अ) भाग प्रमाणपत्र
ब) भाग वाटपपत्र
क) भाग मागणी अर्ज
- ३) अ) भाग वाटप विवरण पत्र
ब) भाग मागणी अर्ज
क) किमान अभिदान/भांडवल रक्कम

प्र.क्र. २) खालील संज्ञा/संकल्पना स्पष्ट करा.

१) भागांचे संक्रमण	२) बोनस भाग
३) भागांचे वाटप	४) कर्मचारी भाग विकल्प योजना (ESOS)
५) भागांचे समर्पण	६) स्वेट समहक्क भाग
७) भाग प्रमाणपत्र	८) अधिकृत भांडवल
९) भागांची जप्ती	१०) वसूल भांडवल
११) भागांवरील हप्ते मागणी	१२) खपलेले भांडवल
१३) किमान अभिदान	१४) भागांचे हस्तांतर
१५) प्राथमिक समभाग विक्री (IPO)	१६) कोरे हस्तांतर
१७) पुढील भाग विक्री (FPO)	१८) बनावट हस्तांतर
१९) हक्क भाग	२०) खाजगीरित्या भाग विक्री

प्र.क्र. ३) खालील घटना व परिस्थितीचा अभ्यास करून आपले मत लिहा.

- १) इवा कंपनी लिमिटेडची भांडवलाची रचना १,००,००० समहक्क भागांनी बनलेली आहे. प्रत्येक भागाची दर्शनी किंमत १० रुपये आहे. कंपनीने जनतेसाठी ४०,००० समहक्क भाग विक्रीस काढले असून त्यातील जनतेकडून ३०,००० समहक्क भागांची मागणी आली (खपलेले) आहे.
- पुढील गोष्टी रुपयामध्ये सांगा.
- अ) अधिकृत भांडवल
- ब) खपलेले भांडवल
- क) विक्रीस काढलेले भांडवल
- २) टी.आर.आय. कंपनी लि. ही नव्याने स्थापन झालेली सार्वजनिक कंपनी आहे. ती भागांची विक्री करून भांडवलाची उभारणी करणार आहे. त्यासाठी कंपनीचे संचालक विविध पर्यायांचा विचार करीत आहेत.
- खालील गोष्टींबाबत संचालकांना सल्ला द्या.
- अ) कंपनीने कोणत्या प्रकारे भाग विक्री करावी? - आय.पी.ओ किंवा एफ.पी.ओ.
- ब) भांडवल उभारणीसाठी कंपनी बोनस भागांचे वाटप करू शकते?
- क) कंपनी भाग विक्री हमीदारांशी करार करू शकते?
- ३) सिल्वर कंपनीने अलिकडेच एफ.पी.ओ. द्वारा जनतेला भागांची विक्री केली आहे. विक्रीस काढलेल्या भागांपेक्षा जास्त भागांसाठी मागणी आली आहे. संचालक मंडळ भाग वाटप प्रक्रिया सुरू करू इच्छित आहे.
- कृपया संचालक मंडळाला सल्ला द्या.
- अ) कंपनीने भाग वाटप समिती नियुक्त करावी का?
- ब) ज्या भाग अर्जदारांना भागांचे वाटप झाले/केले आहे त्यांना कंपनीने कसे कळवावे/काय पाठवावे?
- क) किती कालावधीत कंपनीने भाग प्रमाणपत्र द्यावे?

- ४) रेड ट्युब्स लि. कंपनीने आपल्या भागधारकाकडून प्रत्येकी रु. १०० दर्शनी किंमत असलेल्या व धारण केलेल्या प्रत्येक भागावरील न दिलेली रु. २० ची मागणी केली आहे.
कंपनीने भागधारकांना पैसे कंपनीच्या बँकेत विशिष्ट मुदतीत भरण्याविषयी पत्राद्वारे कळविले आहे.
- अ) भागधारक त्यांनी धारण केलेल्या प्रत्येक भागांवर रु. २० देण्यास जबाबदार आहेत का ?
- ब) कंपनीने तिच्या भागधारकांना ज्या पत्राद्वारे प्रतिभाग रु. २० भरण्यासाठी कळविले आहे त्या पत्रास काय म्हणतात ?
- क) भागधारक सदर रक्कम विशिष्ट मुदतीत भरण्यास असमर्थ ठरल्यास त्याचा परिणाम काय होईल ?
- ५) रेड ट्युब्स कंपनीचे 'X' यांनी १०० भाग घेतले आहेत व 'Y' यांनी ५०० भाग घेतले आहेत कंपनीने आपल्या भागधारकांना भागावरील न दिलेली व शिल्लक राहिलेली रक्कम प्रतिभाग रु. २० भरण्याचे कळविले आहे. कंपनीने मागणी केलेली भागांवरील रक्कम X देतो. Y मात्र वाईट आर्थिक स्थितीमुळे भागावरील बाकी रक्कम देण्यास असमर्थ ठरतो.
- अ) कंपनी 'Y' च्या भागांची जप्ती करू शकते का ?
- ब) कंपनी 'X' च्या भागांची जप्ती करू शकते का ?
- क) X त्याच्या भागांचे हस्तांतर करू शकतो का ?

प्र.क्र. ४) फरक स्पष्ट करा.

- १) प्राथमिक भाग विक्री (IPO) आणि पुढील भाग विक्री (FPO)
- २) स्थिर किमतीने भाग विक्री आणि बोली किमतीने भाग विक्री (Book Building)
- ३) हक्क भाग आणि बोनस भाग
- ४) भागांचे हस्तांतर आणि भागांचे संक्रमण

प्र.क्र. ५) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) बोली किमतीने भाग विक्री (Book Building) पद्धत म्हणजे काय ?
- २) हक्क भाग विक्रीच्या कायदेशीर तरतुदी सांगा.
- ३) बोनस भागांसंबंधित तरतुदी सांगा.
- ४) भाग वाटपाबाबतची सर्वसाधारण तत्त्वे/नियम सांगा.
- ५) भाग प्रमाणपत्रातील तपशील स्पष्ट करा.
- ६) भागजप्तीचे परिणाम काय होतात ?
- ७) संचालक मंडळ भाग हस्तांतरास केव्हा नकार देऊ शकते.
- ८) कर्मचारी भाग विकल्प योजना स्पष्ट करा.
- ९) भागांवरील हप्ते मागणी म्हणजे काय ?
- १०) भागांचे हस्तांतर म्हणजे काय ?

प्र.क्र. ६) खालील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

- १) हक्क भाग विक्री करताना कंपनीला कंपनी कायद्यातील तरतुदींचे पालन करावे लागते.
- २) बोनस भागाचे वाटप करताना कंपनीला बोनस भाग वाटपाच्या तरतुदींची पूर्तता करावी लागते.
- ३) कर्मचारी भाग विकल्प योजना ही कंपनीकडून कायम कर्मचारी, संचालक आणि अधिकाऱ्यांना दिली जाते/लागू केली जाते.

- ४) भागांचे वाटप करताना कंपनीला सर्वसाधारण तत्त्वाचे किंवा नियमांचे पालन करावे लागते.
- ५) कंपनी भाग प्रमाणपत्राची 'दुसरी/नक्कल प्रत' देऊ शकते.
- ६) भाग जप्तीचा अधिकार संचालक मंडळाला असतो.
- ७) सार्वजनिक कंपनीचा भागधारक भागांचे हस्तांतर करू शकतो.
- ८) संचालक मंडळ भागांच्या हस्तांतरास नकार देऊ शकते.

प्र.क्र. ७) खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) भाग भांडवलांचे वर्गीकरण स्पष्ट करा.
- २) कंपनीच्या सार्वजनिक भाग विक्रीच्या दोन पद्धती स्पष्ट करा.
- ३) विद्यमान समहक्क भागधारकांना कंपनीकडून दिल्या जाणाऱ्या विविध भागांचे प्रकार स्पष्ट करा.
- ४) भाग वाटपाच्या कायदेशीर/वैधानिक/नियामक तरतुदी स्पष्ट करा.
- ५) भाग वाटप कार्यपद्धती थोडक्यात स्पष्ट करा.

